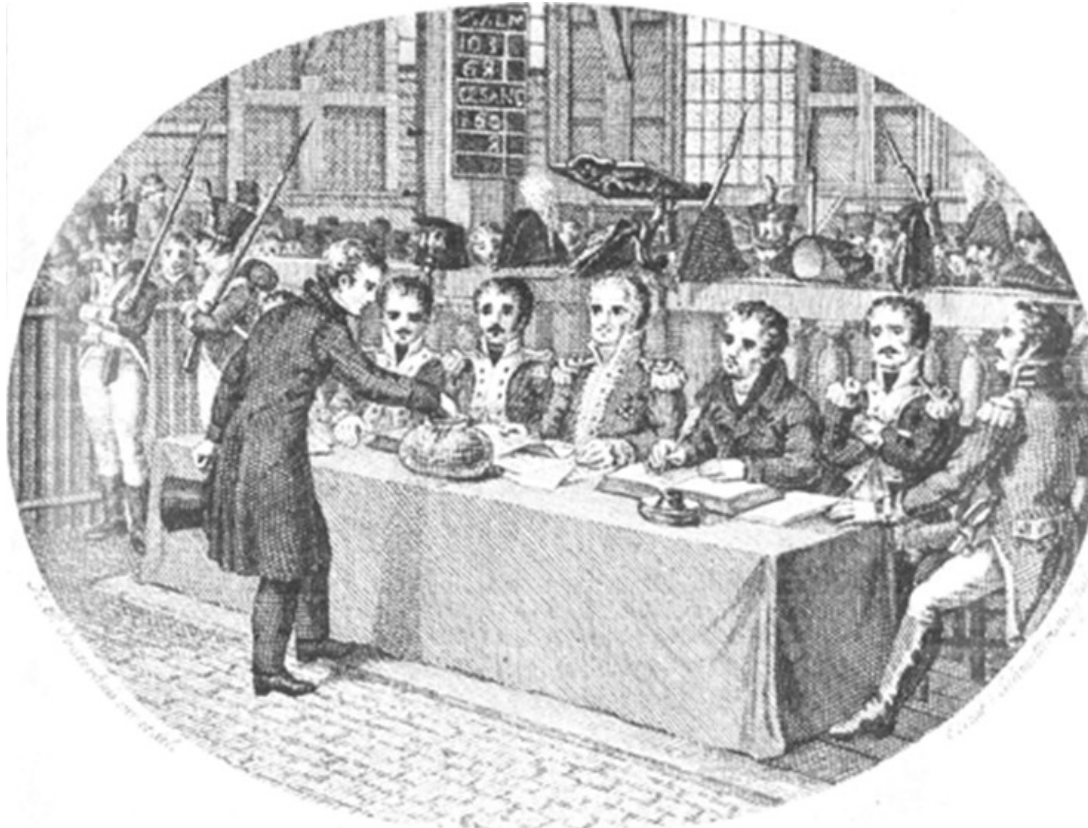

Zuid-Hollandse zeelui voor Napoleon

De Conscriptie en Maritieme Inscriptie in de Monden van de
Maas, 1811-1813

B. Dinjens
Master thesis
Master of History (specialisatie: Maritime History)
Universiteit Leiden
Begeleider: mw. dr. A.M.C. van Dissel
30 juni 2018

Afbeelding voorblad: De conscriptie in Amsterdam. Dit is een bekende plaat van de loting voor de conscriptie in Amsterdam (1811) en is een van de weinige afbeeldingen die het proces weergeeft. Op de afbeelding is een loteling te zien die zijn lotnummer moet trekken uit de pot. Achter de tafel zit de raad van rekrutering, die in de gaten houdt of alles volgens protocol verloopt. Gravure van Elizabeth Schmetterling naar een tekening van H.P. Oosterhuis (Rijks Prentenkabinet, Amsterdam).

Inhoud

Inleiding.....	4
Van Bataafse Republiek naar het Franse Keizerrijk.....	11
De Bataafse tijd.....	11
De marine tot 1795.....	16
Veranderingen in de marine 1795 tot 1811.....	19
De marine onder Frans gezag 1811-1813.....	20
Nieuwe wetten voor de marine.....	21
De uitvoering van de conscriptie en de maritieme inscriptie.....	26
De conscriptie.....	27
De wetten voor de maritieme inscriptie.....	28
Aantallen conscripts.....	30
De <i>inscrits</i> van de maritieme inscriptie.....	32
Aantallen <i>inscrits</i>	33
De reactie op de conscriptie en de maritieme inscriptie.....	37
Verzet in het algemeen tegen de dienstplicht.....	38
De medewerking van de plaatselijke overheid.....	39
Reacties op de dienstplicht.....	42
De situatie in het departement van de Monden van de Maas.....	46
Het verhaal van de deserteurs.....	49
Maatregelen tegen desertie.....	56
Conclusie.....	60
Bibliografie.....	63

Inleiding

De dienstplicht werd in Nederland ingevoerd door Napoleon Bonaparte (1769-1821) in maart 1811 onder de term conscriptie. Deze maatregel betekende het begin van de bijna tweehonderd jaar durende verplichting voor jonge mannen tussen de 17 en 45 jaar om tijdelijk werkzaamheden te verrichten binnen de krijgsmacht. In feite ging het hierbij om een belasting in natura. Op 1 mei 1997 besloot de regering tot opschorting van de militaire dienst, omdat door de val van de Sovjet-Unie de directe oorlogsdreiging voor West-Europa was geweken. Door het einde van de Koude Oorlog was er geen behoefte meer aan een omvangrijk staand leger dat op grote schaal moest worden ingezet. De krijgsmacht kon worden terug geschaald en de militairen werden voortaan allemaal vrijwillige beroepsmilitairen.¹ Het feit dat de opkomstplicht tegenwoordig is opgeschort betekent niet dat de dienstplicht is afgeschaft. De overheid kan de opkomstplicht op elk moment weer reactiveren. De dienstplichtigen zich zullen dan moeten melden. Net als jongens krijgen vanaf 7 februari 2018 ook meisjes in Nederland, wanneer ze 17 jaar worden, een oproep voor dienstplicht.² Maar ook voor hen geldt de opschorting. De jongeren hoeven dus geen militaire dienst te vervullen zolang de veiligheidssituatie dat niet vereist en de overheid de opkomstplicht niet reactiveert.

De recente internationale politieke ontwikkelingen hebben veel vragen rondom het herinvoeren van de dienstplicht opgeroepen. Vele argumenten voor en tegen worden weer aangedragen. De toenemende Russische dreiging is een van de grootste beweegredenen. Om deze reden heeft bijvoorbeeld Zweden de dienstplicht in de zomer van 2017 weer ingevoerd. In Nederland heeft dat nog niet geleid tot het reactiveren van de militaire dienst. Het is de vraag hoe de Nederlandse bevolking gaat reageren op een eventuele herinvoering. De houding van de bevolking ten opzichte van de dienstplicht stond regelmatig in de belangstelling. De media hebben regelmatig geschreven over boze dienstplichtigen die weigerden zich te onderwerpen aan hiërarchische structuur bij de krijgsmacht.³ Het is een onderwerp dat niet alleen onder zowel de bevolking leeft maar ook onder politici. Dit maakt het onderzoeken van de geschiedenis van de dienstplicht tot een interessant en nog steeds actueel onderwerp.

In 1811 werd de dienstplicht in Nederland ingevoerd. Nederland (toen Holland) was op dat

---

1 Arjan Kors, *'T is plicht dat ied're jongen. Geschiedenis van de dienstplicht in Nederland* (Utrecht 1996), 145.

2 Dienstplicht ook voor vrouwen

<<https://www.defensie.nl/actueel/nieuws/2017/02/24/dienstplicht-ook-voor-vrouwen>> geraadpleegd op 14-05-2018.

3 Bijvoorbeeld: 'Het waren geen deserteurs, maar dienstweigeraars'

<<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/-het-waren-geen-deserteurs-maar-dienstweigeraars>> geraadpleegd op 11-06-2018; Dienstweigeraars

<<https://www.nrc.nl/nieuws/1996/08/22/dienstweigeraars-7321369-a1274044>> geraadpleegd op 11-06-2018.

moment geen zelfstandige staat maar onderdeel van Frankrijk. De jongemannen die werden opgeroepen moesten dienen in het keizerlijk leger van Napoleon Bonaparte. Nieuwe decreten en regels werden doorgestuurd vanuit Parijs waar eenieder zich aan diende te houden. Elke jongeman van de leeftijd van 20 tot 25 jaar moest zich melden in zijn gemeente bij de loting voor de conscriptie. In de jaren 1811-1813 werden in Holland meer dan 30.000 mannen opgeroepen. Dit alles ging niet zonder slag of stoot, zeker niet na de mislukte veldtocht van Napoleon naar Moskou in 1812. Opstanden en rellen betreffende de nationale conscriptie kwamen op veel plekken in het land voor.⁴

Ook de Hollandse marine viel in 1811-1813 onder Frans gezag. Om zeelui op te roepen voor actieve dienst werd in Holland in navolging van Frankrijk de maritieme inscriptie ingevoerd. Deze betekende dat elke man, met het beroep van visser of zeeman van de leeftijd van 25 tot en met 49 jaar zich moest laten registreren. De maritieme inscriptie was dus bovenop de nationale conscriptie. Van de 3.000 man die via loting werden opgeroepen was een derde bestemd voor de marine. De inscriptie van de zeelui werd eveneens als taak toegewezen aan de lokale overheid in de zeven maritieme departementen, die de Fransen hadden ingesteld.

In deze scriptie staan de conscriptie en de maritieme inscriptie centraal in het Departement Monden van de Maas tussen 1811 en 1813. Het departement besloeg ruwweg de moderne provincie Zuid-Holland. Het moest, op het departement de Zuiderzee na, de meeste manschappen van alle zeven departementen leveren. Rotterdam was de hoofdstad van het departement en met 60.000 inwoners de tweede stad van Holland in 1811 na Amsterdam. Daarbij lagen twee van de grotere steden met meer dan 20.000 inwoners, namelijk Den Haag en Leiden, in het departement van de Monden van de Maas. Vanwege zijn grote demografische en sociaaleconomische betekenis is dit departement een interessant startpunt voor onderzoek naar maritieme conscriptie en inscriptie. De hoofdvragen van het onderzoek zijn: *Hoe verliep de uitvoering van de conscriptie en de maritieme inscriptie in het departement Monden van de Maas van 1811 tot en met 1813? Werkten de lokale overheden mee aan de uitvoering van deze nieuwe regels? In hoeverre was er weerstand van de zeelui? Hoe reageerde de overheid op deze weerstand en waren haar maatregelen effectief?*

De algemene dienstplicht (conscriptie) werd aan het einde van de achttiende eeuw actueel in diverse landen. Het invoeren van een bepaalde vorm van militaire dienstplicht ging voor het eerst een rol spelen in de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog (1776-1783) en in periode van de Franse Revolutie en de regering van Napoleon (1789-1815). De bevolking veranderde in dezer periode van onderdanen ondergeschikt aan een monarch in burgers met een belang in de staat. De nationale dienstplicht was een belangrijk onderdeel van deze transformatie.⁵ De conscriptie vormde een grote

---

4 Johan Joor, *De Adelaar en het Lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de Inlijving bij het Franse Keizerrijk 1806-1813* (Amsterdam 2000), 209-211.

5 Geoffrey Parker, *The Cambridge Illustrated History of Warfare. The Triumph of the West* (Cambridge 2012), 213; Jeremy Black, *European Warfare in a Global Context 1660-1815* (New York 2007),

inbreuk op het privé en sociale domein van talloze jongemannen. Zij verloren hun vrijheid om zelf te bepalen wat voor beroep ze wilden uitoefenen. Bovendien moesten zij hun vertrouwde omgeving verlaten en werden in een nieuwe omgeving samengebracht met nieuwe verhoudingen en nieuwe omgangsvormen. Pigeard merkte op dat de conscriptie ook binnen Frankrijk niet populair was. Zeker niet toen in de jaren 1812 en 1813 meer dan een miljoen jongemannen in Frankrijk werden opgeroepen.⁶ Het was dankzij de nationale dienstplicht dat Napoleon en zijn tegenstanders hun grote legers konden formeren. Dit betekende dat oorlogen grootschalige conflicten werden aan het eind van de achttiende en begin van de negentiende eeuw. Black merkt op dat de Franse conscriptie ongeliefd was in de landen die geannexeerd werden door Napoleon en daardoor ook onderhevig werden aan de Napoleontische conscriptie.⁷

In 1811 werd het Napoleontische conscriptie-stelsel in Nederland ingevoerd na de inlijving bij het Franse keizerrijk. Het vormde de basis voor de nationale dienstplicht in Nederland voor ruim tweehonderd jaar. Een van de redenen om de militaire dienstplicht in stand te houden betrof het gemak om daarmee grote hoeveelheden manschappen op te roepen. Militair-historicus Herman Amersfoort noemde dit gemak en verschillende andere voordelen van het hebben van een nationale dienstplicht. Volgens Amersfoort werkte het snel kunnen oproepen van grote aantallen goedkope soldaten verslavend. Het is ook een instrument om de band tussen staat en burger te versterken.⁸ Hij signaleerde een eigenaardigheid in de nationale dienstplicht, omdat deze aan de ene kant een last legt op de bevolking voor militaire doeleinden en aan de andere kant in verband werd gebracht met de democratische kwaliteit van krijgsmacht en samenleving. Volgens Amersfoort kwam deze tegenstrijdigheid voort uit het ontstaan van de moderne gecentraliseerde staat aan het eind van de achttiende en begin negentiende eeuw.⁹

De nationale overheid nam de volkswapening als middel van legervorming over en liet die niet meer los. Het was een goedkope manier om grote aantallen troepen op te roepen. De nationale gecentraliseerde dienstplicht maakte de totale oorlogen mogelijk die gevoerd werden door massa legers en veranderde oorlog in een ideologische strijd tussen samenlevingen in plaats van tussen vorsten met kleine legers van beroepsmilitairen.¹⁰ De dienstplicht was volgens Amersfoort een kind van de democratie en uitdrukking van het moderne staatsburgerschap.¹¹ Amersfoort volgde in dezen Black en Parker. Amersfoort verduidelijkte zijn standpunt over de nationale dienstplicht als volgt: 'De

---

185-186.

6 Alain Pigeard, *La conscription au temps de Napoléon 1798-1814* (Clamecy 2003), 8-9.

7 Black, *European Warfare*, 185-186.

8 Herman Amersfoort, *Dienstplicht, draagvlak en democratie. Visies op de gewapende burgerdienst in Nederland en Europa sinds de achttiende eeuw* (Den Haag 1995), 12.

9 Amersfoort, *Dienstplicht*, 8-9.

10 Ibid., 12.

11 Ibid., 13.

dienstplicht had bij nadere beschouwing dus twee gezichten: enerzijds dat van de volkswapening op lokale en later nationale schaal, en anderzijds dat van de belastingheffing in natura door de overheid...'¹² Amersfoort schrijft dat bij het vormen van het leger via de dienstplicht de krijgsmacht haar maatschappelijk draagvlak van nature kreeg. Dit was omdat via de dienstplicht het land zichzelf wapende. Via de legervorming van bovenaf was het draagvlak van maatschappelijke aanvaarding van de dienstplicht zelf een probleem dat de overheid zich aan moest trekken. De overheid deed dit door een beroep te maken op het landsbelang en het nationaalbesef aan te spreken.¹³

Het idee van Amersfoort van dienstplicht als belasting in natura is naderhand ter discussie gesteld. Meuwese stelde dat de relatie tussen burger en staat als het ging om de dienstplicht uniek was. De militaire dienstplicht kon volgens hem niet gezien worden als een vorm van belasting. 'De wezenskenmerken van het vervullen van de dienstplicht en het betalen van belasting zijn geheel verschillend, al betreft het in beide gevallen verplichtingen die van staatswege aan de burgers opgelegd worden.'¹⁴ Dienstplicht als een belasting in natura was op z'n hoogst als een metafoor te kenmerken.¹⁵ Kors nuanceerde dit door te stellen dat de nationale dienstplicht, zeker in de twintigste eeuw, alleen in vorm algemeen was. In de praktijk was die dat niet, want van de opgeroepen jongens werden maar vier op de tien daadwerkelijk ingezet als dienstplichtige. Dit maakte van de dienstplicht alsnog een soort van loterij dat het ook al was in 1811 toen het ingevoerd werd.¹⁶

De meeste internationale en nationale studies beperken zich tot de dienstplicht van de landmacht.¹⁷ Dat geldt bijvoorbeeld voor de Franse historiografie: er is veel onderzoek gedaan naar het landleger dat tussen 1792 en 1815 zoveel successen boekte, maar nauwelijks naar de marine. Dat zal wel waarschijnlijk komen doordat in deze periode de Fransen alle grote zeeslagen tegen de Britten verloren. Ook in de Nederlandse geschiedschrijving van de Franse tijd (1795-1813) tot aan de komst van Willem I (1772-1843) geeft weinig aandacht aan de inscriptie en conscriptie van de marine. Zo heeft Meuwese in zijn dissertatie *Twee eeuwen dienstplicht, discipline, dienstweigering en desertie* uitvoerig geschreven over de dienstplicht van 1811 tot heden.¹⁸ Zijn werk is zeer informatief maar is toegespitst op de dienstplicht als algemeen maatschappelijk verschijnsel. Hij besteedt vooral aandacht aan de juridische aspecten in plaats van te kijken naar de uitvoering ervan bij de marine.

Zo heeft Christiaan van der Spek een uitvoerig werk geschreven over het Hollandse landleger tussen 1806 en 1814. Hij geeft veel details over de conscriptie en constateert dat deze niet populair

---

12 Amersfoort, *Dienstplicht*, 20.

13 Ibid, 20.

14 Ibid.

15 Ibid.

16 Kors, *'T is plicht dat ied're*, 145.

17 Zie; Christiaan van der Spek, *Sous les Armes. Het Hollandse leger in de Franse tijd 1806-1814* (Amsterdam 2016).

18 Stan Meuwese, *Twee eeuwen dienstplicht, discipline, dienstweigering en desertie* (Tilburg 2017).

was onder de bevolking. Zelfs niet na 1813 toen Napoleon aangeslagen terugkwam uit Rusland. Maar aan de marine wijdt hij slechts één alinea. Geerts heeft een onderzoek gedaan naar de militaire betrekkingen tussen Holland en Frankrijk ten tijden van de Franse tijd.¹⁹ Hij noteert alleen dat de marine elk jaar 3.000 *conscrits* geleverd kreeg. Joor is de enige historicus die uitvoerig onderzoek heeft gedaan naar de aard van de maritieme inscriptie. Hij besteedt ook aandacht aan de betekenis van de inscriptie en conscriptie voor de gewone Hollander en zeeman, maar blijft de nadruk leggen op het landleger. Deze fixatie van historici op het leger komt mijns inziens duidelijk voort uit de grote veldtocht naar Rusland en de desastreuze afloop daarvan. Dit had direct effect op de Hollanders in Franse dienst die deelnamen aan de veldtocht naar Rusland, terwijl de Hollandse schepen van de Keizerlijke marine voornamelijk voor anker bleven liggen. Alleen P.D. Hoogenraad vertelt in zijn *master scriptie* hoe de maritieme inscriptie verliep in het departement Zuiderzee, maar dit blijft een summier verhaal. En hij vergelijkt zijn bevindingen niet met andere departementen.²⁰

Ook in de specifieke maritieme geschiedschrijving kreeg Nederland tussen 1811 en 1813 weinig aandacht. H. Herman besteedt in zijn *Geschiedenis onzer zeemacht tijdens de Fransche overheersing* wel uitvoerig aandacht aan de marine, maar nauwelijks aan de inscriptie en conscriptie. J. C. de Jonge stopte met zijn geschiedenis van de zeemacht in 1810. J. Bruijn beperkt zich in zijn werk over de Nederlandse oorlogsvloot tot de zeventiende en achttiende eeuw en eindigt die in 1795 bij de oprichting van de Bataafse Republiek.²¹ Al met al is er nog weinig onderzoek gedaan naar de inscriptie en conscriptie van de Hollandse marine in 1811-1813. De invoer van de dienstplicht in 1811 was bijzonder, omdat een Franse bezettingsmacht een ingrijpende maatregel doorvoerde die het leven van talloze mannen in Holland raakte. Dit onderzoek beoogt dan ook een bijdrage te leveren in de discussie over de dienstplicht en de houding van de bevolking van Holland tijdens de Franse overheersing.

Waar de literatuur niet in kan voorzien wordt voor het onderzoek in ruime mate gebruik gemaakt van primaire bronnen uit het Nationaal Archief in Den Haag, afkomstig uit het archief van het departement van de Monden van de Maas en het archief van het departement van de marine. Het archief van het departement bevat verschillende meters aan correspondenties tussen de bestuurders van het departement en de plaatselijke burgemeesters. In het archief van de marine is veel informatie te vinden over de marineschepen in het departement van de Monden van de Maas.

---

19 Gérard A. Geerts, *Samenwerking en Confrontatie. De Frans-Nederlandse militaire betrekkingen, voornamelijk in de Franse tijd* (Amsterdam 2002).

20 P.D. Hoogenraad, *Bloedbelasting: de conscriptie in het departement Zuyderzee 1810-1813* (Ma-scriptie Amsterdam 2012).

21 H.T. Colenbrander, *Inlijving en Opstand* (Amsterdam 1913); Jaap R. Bruijn, *Varend verleden. De Nederlandse Oorlogsvloot in de zeventiende en achttiende eeuw* (Leuven 1998); H. Herman, *Geschiedenis onzer Zeemacht tijdens de Fransche overheersing, 1810-1814* (z.p. 1923); J.C. de Jonge, *Geschiedenis van het Nederlandsche zeezezen 6* (Haarlem 1848).

Het grootste deel van de archiefstukken is in het Nederlands, maar er zijn ook stukken in het Frans. De Franse archiefstukken zijn de meer algemene documenten die vanuit het regime in Parijs verzonden werden. De documenten afkomstig uit bijvoorbeeld de plaatselijke gemeentes zijn over het algemeen in het Nederlands. Het is opvallend dat het archiefmateriaal uit 1811 en 1812 in ruime mate bewaard gebleven maar uit 1813 veel minder. De stukken stoppen in 1813 voor het merendeel in november. Voor de maritieme inscriptie zijn er in Den Haag door de prefectuur processen verbaal bijgehouden. Hier is het jaar 1813 zelfs helemaal afwezig.

De belangrijkste bronnen zijn de lijsten die per gemeente in het departement vastgesteld werden. Zij bevatten de namen van de opgeroepen personen met hun geboorteplaats, geboortedatum en hun beroep. Dit maakt het mogelijk om de aantallen van lotelingen voor de conscriptie en de maritieme inscriptie vast te stellen. Verder is gebruik gemaakt van de correspondentie van de plaatselijke burgemeesters (in het Frans *maires*) aan de prefectuur die betrekking hebben op de conscriptie en maritieme inscriptie. Aangezien niet alle brieven bewaard zijn gebleven die de *maires* verstuurd hebben, werden de processen verbaal van de prefectuur ook benut voor aanvullende informatie. Zij bevatten alle data van de onafhankelijke gemeentes, waardoor er een goed beeld kan worden gekregen van de aantallen lotelingen.

Naast de archiefbronnen worden drie contemporaine getuigenissen gebruikt. Het gaat om de memoires van de Texelse zeeman Dirk Kooger (1780-1847), Jan Florenstein (1791-1824) en Jacobus Boelen (1791-1867).²² Zij hebben in hun memoires alle drie over de maritieme inscriptie geschreven. Hun verklaringen zijn in de historiografie nooit eerder gebruikt. Er zijn wel wat kanttekeningen te plaatsen bij hun betrouwbaarheid, maar zij bieden wel unieke informatie over hoe de maritieme inscriptie verliep en hoe die reacties kon oproepen.

In het eerste hoofdstuk zal de ontwikkeling van de dienstplicht in breder verband worden onderzocht. Er waren verschillen in de manier waarop er voor het landleger en voor de marine geworven werd. Ook de schok van de dienstplicht voor de opgeroepen jongemannen en hun familie komt aan bod. In het tweede hoofdstuk staan de politieke veranderingen in Holland tussen 1795 en 1813 centraal. Er vonden in deze periode ingrijpende veranderingen plaats in het landsbestuur en in de organisatie van de marine. Hier wordt uitvoerig aandacht besteed aan de nieuwe wetten voor de Hollandse marine en de wetten met betrekking tot de invoering en uitvoering van de conscriptie en inscriptie. In de volgende hoofdstukken zullen de praktische uitvoering van de wetten behandeld worden in Holland als geheel en in het departement van de Monden van de Maas in het bijzonder. Ook de reacties van de lotelingen komen aan bod en de houding van de *inscrits* en *conscrits* nadat zij

---

²² Jacobus Boelen, *Het merkwaardig dagboek van een Nederlandsch zeeman 1795-1860* (Amsterdam 1942); J.L. van Florenstein, 'Historische herinneringen van H.W. van Florenstein (1791-1824)', *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* 5:2 (1901), 52 vv., 118 vv., 190 vv., 344 vv., 403 vv., 482 vv; P.A. Liefhebber, J.A. Ambriola, *De avonturen van Dirk Kooger. Texels zeekapitein 1780-1847* (Texel 1979).

waren opgeroepen. Daarna zal gekeken worden welke maatregelen er door het bestuur genomen werden tegen degenen die zich niet aan de verplichtingen van de dienstplicht hielden en het effect van deze maatregelen.

Hoofdstuk 1

Van Bataafse Republiek naar het Franse Keizerrijk

Afbeelding 2. Het werven van matrozen voor de marine in 1795 op de Grote Markt te Rotterdam. In het midden de vrijheidsboom, rechts het standbeeld van Erasmus, op de achtergrond de St. Laurens.²³

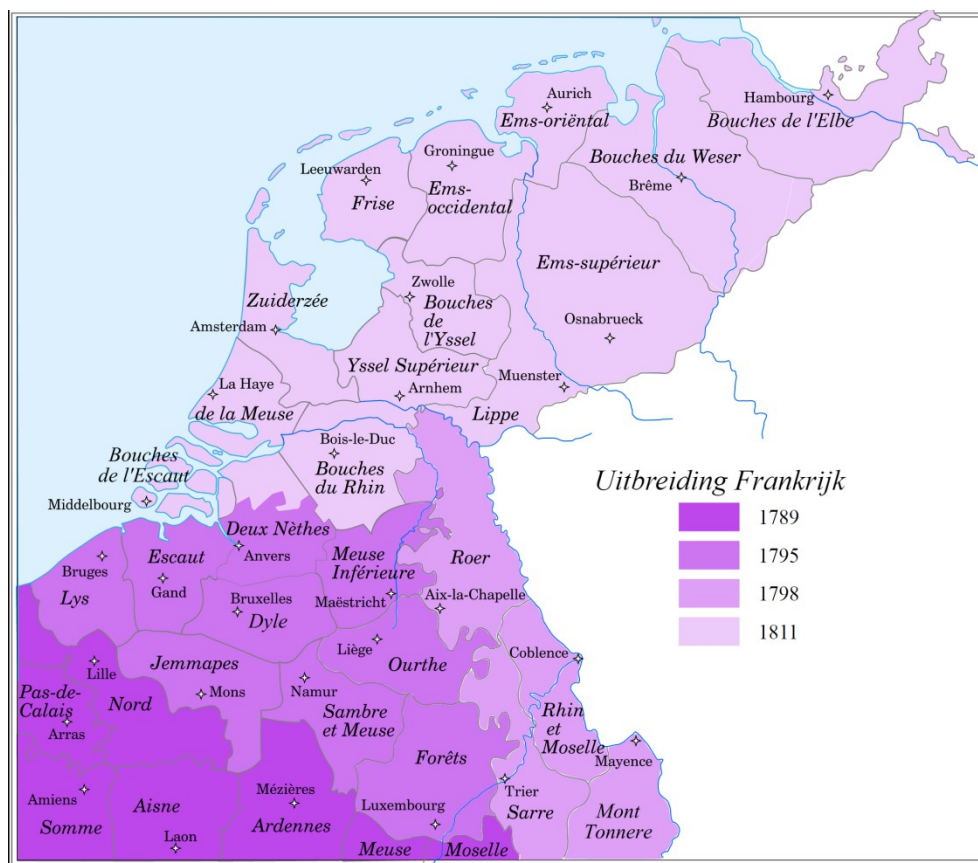
Voor een beter begrip van de omstandigheden die hebben geleid tot de invoering van de dienstplicht, hierna conscriptie, wordt in dit hoofdstuk de periode 1795-1813 besproken. Er waren in deze periode tal van wijzigingen in het staatkundig bestel van Holland en veranderingen in de marine, mede door de invoer van nieuwe wetten voor de marine. Deze ontwikkelingen hadden gevolgen voor het bestuur van de marine, de activiteiten van de marine en het korps zeeofficieren. Op bestuurlijk gebied gaat het over de vormgeving van de hiërarchie binnen de marine, terwijl bij de veranderingen in het korps zeeofficieren bovenal de reactie op deze veranderingen centraal staat. Gedetailleerd onderzocht wordt de vormgeving van de maritieme inscriptie en welke wetten daar aan ten grondslag lagen.

De Bataafse tijd

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden was vóór 1795 een zelfstandige staat geleid door de stadhouder en de raadspensionaris. Zij waren verantwoording schuldig aan de Staten-Generaal, waarin afgevaardigden van de zeven gewesten zitting hadden. De stadhouder was een directe nazaat van Oranje van Nassau, terwijl de raadspensionaris een lid van de Staten-Generaal was.

---

23 A. Algra en H. Algra, *Dispereert niet. Twintig eeuwen historie van de Nederlanden*, 3 (Franeker 1978), 17.

Afbeelding 3. Departementsnamen van Holland en de Zuidelijke-Nederlanden onder Franse heerschappij.²⁴

Tijdens deze twee eeuwen waren er twee stadhouderloze tijdperken. De eerste volgde op de dood van Willem II (1626-1650) en duurde tot 1675. Deze eindigde doordat de erfelijkheid van het stadhouderschap werd erkend in alle gewesten, waardoor Willem III (1650-1702) alsnog als nieuwe stadhouder kon regeren. De tweede stadhouderloze periode volgde op het overlijden van Willem III in 1702 en duurde tot aan 1742. Willem III overleed kinderloos waardoor de erfelijkheid van het stadhouderschap verloren ging. Pas in 1742 werd in alle zeven gewesten de Friese tak van het huis van Nassau erkend als erfgenaam van het stadhouderschap. De macht van de stadhouder werd vooral door Willem III en Willem V (1748-1806) uitgebreid.²⁵

Tijdens de achttiende eeuw ontstonden nieuwe ideeën over de indeling van de staat, het geloof en de plaats van de wetenschappen. Deze ontwikkeling wordt algemeen als de Verlichting aangeduid. Het nieuwe gedachtegoed, waarin de zuivere rede en een afkeer van het dogmatische autoriteitsgeloof voorop stonden, veranderde het beeld van de burger op de wereld en hoe hun regering vorm gegeven moest worden. In de jaren 1750 kwamen de nieuwe ideeën ook meer naar voren in de Republiek: de publieke opinie kwam op en het nationaal gevoel werd tastbaar. De Prins

²⁴ Departementen in de Nederlanden

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Departementen_in_de_Nederlanden>, geraadpleegd op 5-4-2018.

²⁵ Mathijs M. Lok, *Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse restauratie 1813-1820* (Amsterdam 2009), 29.

van Oranje werd door velen niet meer als de vanzelfsprekende heerser gezien. De nieuwe beweging, de Patriotten, opgekomen na 1780, geloofde meer in een natie zonder stadhouder. De Patriottenbeweging was een voortvloeijsel uit het verlichte gedachtegoed. Politieke participatie en nationale gevoelens waren kenmerkend voor het politieke denken van de Patriotten. Het duurde enige tijd voordat deze beweging echt in opstand kwam. In 1780-1784 voerde Nederland oorlog tegen Engeland die militair niet succesvol was en de financiële positie van het land danig verslechterde.²⁶ Velen zagen Willem V als verantwoordelijke voor de verwaarlozing van de vloot en het Staatse leger. In 1786 deden de Patriotten een greep naar de macht en verdreven de stadhouder en de regentenregering, maar een militaire inval van het Pruisische leger herstelde een jaar later weer de macht van de stadhouder. Desondanks bleven de spanningen tussen Patriotten en Orangisten bestaan.²⁷

Met het uitbreken van de Franse Revolutie in 1789 werden de spanningen verder opgevoerd. In 1795 deden de Fransen, met behulp van de Patriotten, een inval in Nederland. Stadhouder Willem V vluchtte naar Engeland en de Staten-Generaal werden opgeheven. In 1796 werd de Nationale Vergadering opgericht als vervanging van de Staten-Generaal. Het idee van de Nationale Vergadering was het oprichten van een republiek die 'één en ondeelbaar' moest zijn. Nederland werd heringedeeld in kiesdistricten, die elk weer uit grondraden bestonden.²⁸ Voor sommigen was dit niet genoeg. Onder leiding van de patriot Pieter Vreede (1750-1837), die een sterke voorstander was van een gecentraliseerde staat, werd er een coup gepleegd op 22 januari 1798, wederom met hulp van de Fransen.²⁹ De gematigde leden van de Nationale Vergadering werden onder arrest geplaatst en opgesloten. Dit was het begin van de Bataafse terreur. In tegenstelling tot de terreur die in Frankrijk plaatsvond was die in Nederland zeer gematigd. Er waren geen massaexecuties op de pleinen van Nederlandse steden. Het bleef bij het arresteren van gematigde bestuurders. Op 22 juni 1798 werd er wederom een coup gepleegd onder aanvoering van Herman Willem Daendels (1762-1818) die geholpen werd door Franse troepen. De extremistische leden van de Nationale Vergadering, waaronder Pieter Vreede, sloegen op de vlucht of werden gearresteerd.³⁰

---

26 Lok, *Windvanen*, 28-31; Peter Rietbergen, 'De Republiek in de achttiende eeuw. Voortekenen van verval of visioenen van verandering?', in: Wantje Fritschy en J.G. Toebes eds., *Het ontstaan van het moderne Nederland: staats- en natievorming tussen 1780 en 1830* (Nijmegen 1996), 34-60, aldaar 45.

27 Joris Oddens, *Pioniers in schaduwbeeld: het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012), 32; Lok, *Windvanen*, 29.

28 Lok, *Windvanen*, 32; Niek C.F. van Sas, *De metamorfose van Nederland: Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004), 42.

29 Anton van de Sande, 'Vaderland in wording. Een halve eeuw Nederlandse geschiedenis in vogelvlucht', in: *Het ontstaan van het moderne Nederland* in: Wantje Fritschy en J.G. Toebes eds., *Het ontstaan van het moderne Nederland: staats- en natievorming tussen 1780 en 1830* (Nijmegen 1996), 61-93, aldaar 77; Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 41.

30 Van de Sande, *Vaderland in wording*, 78; Lok, *Windvanen*, 34-35; Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 19-41.

Met de opkomst van Napoleon Bonaparte na de staatsgreep in 1799 in Parijs had ook invloed in Nederland. Op 27 maart 1802 werd de vrede van Amiens getekend die aan de Franse revolutionaire oorlog in West-Europa een einde maakte. Napoleon liet zich op 2 december 1804 tot keizer kronen waardoor er één man aan het hoofd van de Franse staat kwam. Napoleon streefde naar een verreгаande depolitisering in Nederland, er moest een verzoening plaatsvinden tussen Orangisten en Patriotten. Veel orangistische regenten werden weer terug in het bewind geplaatst.³¹ De Nederlandse staat had onder Napoleon maar een korte levensduur. In 1806 benoemde Napoleon zijn broer, Lodewijk Napoleon, tot koning van Holland. Dit betekent het einde van de Bataafse Republiek. Onder Lodewijk Napoleon kwamen tal van Franse wetten in Holland van kracht. Napoleon was niet tevreden over de regering van Lodewijk. In 1809 vielen de Britten Walcheren aan en bezetten enige tijd Veere en Middelburg. De Britten verlieten uiteindelijk zelf Walcheren weer omdat ze zware verliezen leden door de zogenaamde Zeeuwse koorts.³² Voor Napoleon was deze aanval reden om het Koninkrijk Holland op te heffen. Holland werd onderdeel van het Franse keizerrijk. De Hollandse overheid kreeg als officiële taal de Franse taal. Alle correspondentie van en naar de regering werd voortaan gevoerd in het Frans. Aangezien Holland in 1811 onderdeel werd van het Franse Keizerrijk moest Holland ook dezelfde wetten naleven net als in de rest van het Keizerrijk. Om de transitie van het Nederlands naar het Frans enigszins te versoepelen, werden de vernieuwde wetten in beide talen verspreid. Aan de linkerkant stonden de officiële Franse teksten, met aan de rechterkant de Nederlandse vertaling.

Met de inlijving van Holland in het Franse Keizerrijk werd het land heringedeeld naar Frans voorbeeld. In 1799 had de Bataafse Republiek al het departementen stelsel ingevoerd, gebaseerd op dat van de Fransen. Het oude gewestelijke stelsel werd afgeschaft en bijvoorbeeld Amsterdam werd het Departement van de Amstel.³³ Toen vielen bijvoorbeeld de hedendaagse provincies Noord-Holland en Utrecht onder het Departement Zuiderzee. Elk maritiem departement werd gekoppeld aan een rivier of water. Zo waren er naast het Departement Zuiderzee ook die van de Westereems, Monden van de Schelde, Boven-IJssel, Monden van de IJssel, Monden van de Rijn, Twee Netten en Monden van de Maas. Onder het departement van de Monden van de Maas viel het hedendaagse Zuid-Holland. Het departement begon bij het eiland Schouwen en liep tot aan de rechteroever van de Maasmonding bij Den Briel.³⁴ Binnen elk departement waren er weer arrondissementen, met daarbinnen kantons, en op het laagste niveau communes. Aan het hoofd van

---

31 Lok, *Windvanen*, 39.

32 Nico Habermehl, 'De zeestrijdkrachten in de nadagen van de Republiek en in de Bataafs-Franse periode (1763-1815)' in: Jaap R. Bruijn en Cees B. Wels, red., *Met man en Macht: De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam 2003), 195.

33 Departementen in de Nederlanden

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Departementen_in_de_Nederlanden>, geraadpleegd op 5-4-2018.

34 Herman, *Geschiedenis onzer zeemacht*, 8.

een departement stond een prefect. Voor de departementen Zuiderzee en Monden van de Maas werden door Napoleon Franse ambtenaren aangesteld. Voor de Zuiderzee was dat Antoine Philippe Fiacre Ghislain Visscher, graaf De Celles. In de Monden van de Maas werd Goswin Joseph Augustin baron De Stassart prefect. De Stassart was in 1780 geboren te Mechelen. Tijdens zijn tijd als bestuurder was hij eerst intendant te Pruisen, toen te Polen en als laatste prefect van het departement Vaucluse.³⁵ Van een arrondissement was een *sous-prefet* het hoofd. De kantons en de communes stonden elk onder leiding van een *maire*.

In 1810 werd de *gendarmerie* aangesteld als de nationale politiemacht. Binnen de steden en dorpen bleven de kleinere politiemachten in functie, zoals de veldwacht en de *gardes-champêtres*. Alleen de *gendarmerie* werd een politiekorps op nationaal niveau dat onafhankelijk van de plaatselijke burgemeesters en onder-prefecten handelde. Lodewijk Napoleon was al aan het begin van zijn koningschap begonnen met het creëren van een eigen *gendarmerie*.³⁶ De *gendarmerie* moest uiteindelijk naar Frans voorbeeld gevormd worden en een militair korps zijn. Op papier werd het een landelijke politiemacht met meer dan duizend man. Net als bij de Franse *gendarmerie* stond het korps alleen open voor oud-militairen. Het korps was onder Lodewijk Napoleon geen voorspoedig bestaan beschoren. Al snel werd het steeds meer ingekrompen totdat het uiteindelijk nog maar een kleine eenheid was die verplaatst werd naar Amsterdam. En omgevormd werd tot de Amsterdamse Politiewacht. In 1811 werd deze Politiewacht toegevoegd aan de Keizerlijke *gendarmerie*.³⁷ De leden voerden controles en zoektochten uit naar onder andere deserteurs. Het 'opsporen der gedeserteerde, weerbarstige of niet gehoorzamende zeelieden' was de bijzondere taak van de *gendarmerie*. Ze kregen een beloning voor elke gearresteerde deserteur. Voor een zeeman was die 12 franc en voor een werkmans 6 franc.³⁸ Deze beloning werd later verhoogd naar 25 franc.³⁹ De inlijving had verregaande economische gevolgen. Alle handel met Engeland werd verboden krachtens het Continentale stelsel.⁴⁰ De handel met de koloniën en Indië viel stil. De visserij werd onder strenge controle geplaatst. Eind 1813 stortte het Franse gezag over Holland in. Willem van Oranje, de zoon van de laatste stadhouder, keerde in november 1813 terug naar Holland en werd op 1 december uitgeroepen tot soeverein vorst. Daarna was er weer sprake van een onafhankelijke Nederlandse staat.⁴¹

---

35 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 112.

36 Van der Spek, *Sous les Armes*, 100.

37 Ibid., 97-100.

38 Nationaal Archief te Den Haag (NL-HaNA), Departement van Marine 1795-1813 (2.01.29.01), inv. nr. 968, pagina 37.

39 NL-HaNA, Onder-Prefect Dordrecht 1811-1813 (1815) (3.02.10.02), inv. nr. 212, Pamflet met daarop de beloning die stond op het aangeven van een deserteur.

40 Joor, *Adelaar en het Lam*, 413.

41 Van de Sande, *Vaderland in wording*, 79-82; Van Sas, *De metamorfose van Nederland*, 42; Lok, *Windvanen*, 40-41.

De marine tot 1795

Aanvankelijk bezat de Republiek een grote staande vloot, maar vanaf het midden van de achttiende eeuw werd de noodzaak voor zo'n grote oorlogsvloot steeds minder. Gedurende de twintig jaar van 1750 tot aan 1770 werd de vloot dan ook steeds kleiner in omvang. Tijdens de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog van 1775 tot 1783 werd het duidelijk hoe machteloos de Republiek op zee was geworden.⁴² Met de uitbraak van de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog van 1780 tot 1784 werd het nut van een oorlogsvloot weer ingezien. In rap tempo werden oorlogsschepen gebouwd en aangeschaft. Het aantal lineschepen steeg van 26 naar 47 in vijf jaar tijd.⁴³ Helaas had het bouwen weinig effect voor de marine tijdens deze oorlog. Een groot mankement was de grote diversiteit aan oorlogsschepen binnen de marine. Teveel schepen met verschillende zeilkwaliteiten maakten vlootmanoeuvres haast onmogelijk. Dit stond in schril contrast met de Britten die tijdens de achttiende eeuw hun vloot steeds verder standaardiseerden en daardoor een hoge mate van professionalisme behaalden in oorlogsvoering op zee.⁴⁴ De Slag bij de Doggersbank in 1781 bood een sprankje van hoop voor de marine. Deze onbesliste slag was toch een overwinning in de ogen van het Nederlandse publiek. Desondanks voer de oorlogsvloot verder niet meer uit. Na de slag bij de Doggersbank werd al snel de marine voor een groot deel op non actief gesteld. Na de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog was er geen verdere opleving binnen de marine.

Vanwege de onrust werd in 1785 een nieuwe commissie in het leven geroepen. Deze Commissie van het Defensiewezen moest de problemen die zich voordeden binnen de marine opsporen en er oplossingen voor vinden. Een van de aanpassingen die zij nodig achtte was het samenvoegen van alle admiraliteitscolleges tot één Raad der Admiraliteit.⁴⁵ Sinds 1597 bestond de Hollandse marine uit vijf admiraliteitscolleges verspreid over de gewesten Holland, Zeeland en Friesland. Deze zaten respectievelijk in Rotterdam, Amsterdam, Hoorn, Enkhuizen en Harlingen vanaf 1645.⁴⁶ De stadhouder stond in eerste instantie positief tegenover deze aanpassing, maar uiteindelijk zag hij er geen heil in om de admiraliteiten op te heffen en samen te voegen.⁴⁷ De samenvoeging van de admiraliteiten vond pas plaats na de oprichting van de Bataafse Republiek. De onrust onder de officieren kon de nieuwe commissie niet verhelpen. Net als in de politiek kwamen Patriotten en Orangisten binnen de admiraliteiten steeds meer tegenover elkaar te staan.⁴⁸ In de jaren direct na de

---

42 Thea Roodhuyzen, *In woelig vaarwater: marineofficieren in de jaren 1779-1802* (Amsterdam 1998), 24-25.

43 Nicholas A.M. Rodger, *The Command of the Ocean* (Londen 2004), 608.

44 Ibidem 27.

45 Habermehl, 'De zee strijdkrachten', 179-180.

46 Bruin, *Varend verleden*, 16.; F. Pollentier, 'Admiraliteit', in: *Maritieme Geschiedenis der Nederlanden*, 1, (Bussum 1976), 295-306, aldaar 301.

47 Habermehl, 'De zee strijdkrachten', 179-180.

48 Ibid., 180.

Vierde Engels-Nederlandse Oorlog hielden de meeste officieren zich buiten de partijtwisten, doch al gauw konden zelfs zij niet meer om de politiek heen.⁴⁹ De Patriotten, die hun kritiek uitten via de pers, hadden het gemunt op de Orangistische officieren binnen de marine. Bepaalde officieren zoals Jan Hendrik van Kinsbergen (1735-1819) en Joan Cornelis van der Hoop (1742-1825) waren voor een meer centraal gezag. Van Kinsbergen zat sinds 1775 bij de marine als officier en had in 1776 zijn eerste commando. Hij trad al snel op als adviseur van Willem V en onderscheidde zich tijdens de Slag bij de Doggersbank in 1781. Kort daarop werd hij bevorderd tot schout-bij-nacht.⁵⁰ Van der Hoop was sinds 1781 advocaat-fiscaal van de Admiraliteit van Amsterdam. Naast zijn werk bij de marine was hij ook adviseur van Willem V. Hierdoor raakte hij betrokken bij de strijd tussen de Patriotten en de Orangisten. Van 1795 tot aan 1813 bekleedde hij geen ambt onder het Franse bewind.⁵¹ Volgens hen zou dat de marine organisatie ten goede komen. Zij dachten aan één soevereine bevelhebber zoals de prins. Iets wat volgens de Patriotten republiekschennis was.⁵²

In de achttiende eeuw had de marine problemen met het werven van voldoende zeelui. In vreedstijd was er geen grote behoefte aan manschappen, dat kwam pas in de oorlogsjaren, zoals tijdens de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog (1780-1784). Op dat soort momenten werd het duidelijk voor de marine hoe lastig het was om te concurreren met de VOC. Deze wierf per jaar gemiddeld tussen de 6.000 en 8.000 man voor haar schepen. De helft kwam uit Amsterdam, de andere helft uit Delft, Rotterdam, Middelburg, Hoorn en Enkhuizen, steden waar de Kamers van de VOC gevestigd waren.⁵³ Hierdoor kon de marine in die plaatsen nauwelijks goede zeelui vinden. De VOC was ook een veel aantrekkelijkere werkgever omdat daar meer winst te behalen viel uit ten eerste de handel op de Oost en de hogere maandgages. Bij de marine was de gage voor een gewone matroos, zeker vanaf 1753, veel lager dan bij de VOC. Bij de marine kreeg een gewone matroos twaalf gulden per maand, terwijl tijdens de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog de maandgage bij de VOC zestien gulden was.⁵⁴ Een ander verschil met de VOC was dat de marine haar manschappen vaak maar voor de duur van één reis of campagne nodig had, wat meestal maar een paar maanden was. De VOC daarentegen hield haar zeelui aan voor vijf tot tien jaar.⁵⁵ De marine deed pas in 1792 een poging om haar personeel langer in dienst te houden. Dat werd gedaan door het oprichten van een korps artilleristen van 5.040 man voor de marine.⁵⁶

Rondom 1730 begonnen de bemanningen van de marineschepen voor meer dan de helft uit

---

49 Roodhuyzen, *In woelig vaarwater*, 67.

50 Habermehl, 'De zee strijdkrachten', 180.

51 Ibid., 181.

52 Roodhuyzen, *In woelig vaarwater*, 66.

53 Bruijn, *Varend Verleden*, 237.

54 Ibid., 242.

55 Ibid., 237.

56 Ibid., 239.

buitenlanders te bestaan.⁵⁷ Dit leidde wel tot ongenoegen onder de officieren. Zo rapporteerde de kapitein J. A. Grootenray in 1799 aan Admiraal De Winter dat hij niet meer goed kon communiceren met zijn bemanning omdat die grotendeels bestond uit Scandinaviërs en Duitsers.⁵⁸ Om de schaarste aan zeelui te verhelpen werd eenmalig geëxperimenteerd met het in dienst stellen van veroordeelde gevangenen. Dit werd al in 1744 gedaan maar niet herhaald.⁵⁹ Voor de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog werden in 1780 11.000 man in totaal geworven voor de marine. Twee jaar later in 1782 lukte het om 19.000 van de benodigde 31.000 man te werven.⁶⁰ De oplossing volgens de Hollandse admiraliteiten was het uitloven van aanmonsterpremies. Deze waren in 1747 nog 25 tot 50 gulden per man. In 1782 waren deze opgelopen naar 50 tot 100 gulden per man. Helaas hadden de premies niet het gewenste effect.⁶¹

Toch was de efficiëntie van het werven van zeelui voor de marine van groot belang voor het kunnen voeren van een grootschalige oorlog op zee. Niklas Frykman gaf aan dat het aanbod van zeelui voor de marine over het algemeen zich contra-cyclisch gedroeg. Zo was er in vreedestijd een groot aanbod aan zeelui dat dienst wilde doen, terwijl ten tijde van oorlog deze zeelui liever in de koopvaardij dienst deden.⁶² Zoals is weergegeven, maakte Frankrijk gebruik van een systeem van conscriptie. Dit systeem was op zich zelf niet revolutionair. Spanje en Denemarken-Noorwegen maakten ook al gebruik van een dergelijk systeem van registratie en oproepen.⁶³ Ook Groot-Brittannië waagde een poging om al zijn zeelui in te schrijven in een register. Dit faalde helaas doordat veel zeelui weigerden hier aan mee te werken, voornamelijk door gewoon niet op te komen dagen voor de registratie. Dus Groot-Brittannië bleef bij haar oude systeem van *impressment* dat zeer effectief was.⁶⁴

In de jaren 1740-1790 werd het aantal officieren in de Nederlandse marine meer dan verdubbeld. Het aantal liep van 140 officieren in 1740 op naar 375 in 1790. Hierdoor was er meer kans voor jongere officieren.⁶⁵ Het was tekenend voor het gebrek aan inzicht bij de admiraliteiten dat er geen gelijkvormige opleiding voor marineofficieren bestond. Opleidingen konden worden gevolgd op de verschillende zeemanscolleges, waarvan de eerste in 1749 in Amsterdam werd opgericht.⁶⁶ Veel

---

57 Bruijn, *Varend Verleden*, 244.

58 NL-HaNA, Marine 1795-1813, inv. nr. 236, Kapitein van Grootenray aan Admiraal de Winter, 14 juli 1799; Bruijn, *Varend Verleden*, 243; Bruijn, *Zeegang*, 46.

59 Bruijn, *Varend Verleden*, 239.

60 Ibid., 240.

61 Ibid., 239-40.

62 Nyklas Frykman, 'Seamen on Late Eighteenth-Century European Warships', *International Review of Social History*, 54:1 (2009) 67-93, aldaar 69.

63 Ibid.

64 J.S. Bromley (red.), *The Manning of the Royal Navy: Selected Public Pamphlets, 1693-1873* (Greenwich 1976).

65 Bruijn, *Varend verleden*, 229.

66 Roodhuyzen, *In woelig vaarwater*, 29-30.

officieren werden echter opgeleid aan boord. Vanaf hun twaalfde gingen ze aan boord als adelborst, ook wel *élèves* genoemd. Later in de achttiende eeuw ging de Verlichting ook zijn invloed tonen in de opleidingen van de marine bij zowel officieren als gewone matrozen. De opleiding van officieren werd verder verwetenschappelijkt.⁶⁷

Aan het eind van de achttiende eeuw ging de politiek zich ook bemoeien met het takenpakket van de marine. De marine van Holland had altijd vier taken. Deze taken waren het bestrijden van de vijand, na 1781 voornamelijk de Britten, op zee, het afschermen van de zeegaten tegen vijandelijke invasie, het beschermen van de koopvaardij tegen kapers en vijandelijke oorlogsschepen en het beveiligen van de bezittingen overzee.⁶⁸ De marine had niet genoeg capaciteit om al deze taken naar behoren uit te voeren. Door de bemoeienis van de politiek kwamen Patriotten en Orangisten steeds meer tegenover elkaar te staan. De inval van de Fransen zorgde voor een verdere tweedeling.

Veranderingen in de marine 1795 tot 1811

De oprichting van de Bataafse Republiek bracht voor de problemen binnen de marine geen redding. Een nieuwe wending werd ingeslagen in 1795 met het opheffen van de individuele admiraliteiten en het centraliseren van het marine bestuur. Het Comité tot de Zaken van de Marine werd opgericht als vervanging van de admiraliteitscolleges.⁶⁹ Het aantal schepen ging er echter niet op vooruit. Dit kwam door grote nederlagen. De eerste was de overgave van een eskader van drie linesschepen en vijf fregatten in de Saldanhabaai in 1796. Daarop volgde de geleden verliezen in de Slag bij Kamperduin in 1797 waar Holland elf schepen verloor. Vervolgens het verlies van een volledig eskader in de havens van Bergen en Trondheim in 1799 en ten slotte de inval van Britse en Russische troepen in Den Helder in 1799 waarbij een groot eskader van dertien schepen buitgemaakt werd door de Britten. De Vrede van Amiens zorgde er ook niet voor dat de buitgemaakte schepen teruggegeven werden aan de Bataafse Republiek.⁷⁰ De marine was al haar slagkracht kwijtgeraakt. Het grootste verlies werd geleden tijdens de slag bij Kamperduin, waar negen van de zestien linesschepen zich overgaven, en de inval in 1799 in Noord-Holland waar elf linesschepen in de haven van Den Helder buitgemaakt werden. De Bataafse oorlogsvloot slonk van 48 linesschepen en 36 fregatten en kruisers in 1795 naar zestien linesschepen en zes fregatten en kruisers in 1800.⁷¹ Net als in de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog voer de marine niet meer met grote vloten uit, voornamelijk omdat ze dat ook niet meer kon.⁷² Bij de inlijving van Holland in 1810 waren er nog maar negen linesschepen, vijf fregatten en zes

---

67 Habermehl, 'De zeeveerkrachten', 182-183; Bruijn, *Varend verleden* 230.

68 Habermehl, 'De zeeveerkrachten', 187; Roodhuyzen, *In woelig vaarwater*, 176-177.

69 Habermehl, 'De zeeveerkrachten', 189.

70 Ibid., 192.

71 Rodger, *The Command of the Ocean*, 608.

72 Roodhuyzen, *In woelig vaarwater*, 178-179.

korvetten in dienst.⁷³ Deze schepen vielen vanaf dat moment tot aan de val van Napoleon onder de Keizerlijke marine. Ze werden verdeeld over twee divisies. Een daarvan had als hoofdplaats Amsterdam en de andere Rotterdam.⁷⁴ De omwenteling van Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden naar de Bataafse Republiek bracht voor de officieren eveneens veranderingen met zich mee. Samen met de opheffing van de vijf admiraliteitscolleges werd het korps zeeofficieren opgeheven.⁷⁵ De verdere veranderingen hebben ervoor gezorgd dat van de 313 zeeofficieren die nog dienden in 1793 er in 1801 nog maar 48 over waren.⁷⁶ Dit betekende dat 80 procent van het korps verdween na de omwenteling. Een vijfde van het korps voor 1795 werd aangenomen in de Bataafse marine na 1795.⁷⁷ Verschillende officieren verkozen ervoor om te vertrekken, net als Willem V.

De marine onder Frans gezag 1811-1813

De Hollandse strijdkrachten werden bij de inlijving een onderdeel van de Franse Keizerlijke strijdkrachten. Voor de marine betekende dit dat de officieren niet meer luisterden naar de rang luitenant of kapitein-ter-zee, maar naar *Lieutenant de vaisseau* en *Capitaine de Fregate of Vaisseau*. Volgens S.J. de Groot was er tijdens de inlijving van het Koninkrijk Holland bij het Napoleontische Keizerrijk geen breuk in de carrièreverloop voor de marine officieren. Deze periode bracht weinig veranderingen voor de al in dienst zijnde vlagofficieren.⁷⁸ Van de zeven vlagofficieren die al in dienst waren voor de inlijving was er maar een, namelijk W.O. Bloys van Treslong (1765-1837), die weigerde over te gaan in Franse dienst. Het waren de officieren uit de Franse tijd die in 1813 mee overgingen naar de Koninklijke Marine. Sommige familienamen bleven ook terugkomen in de lijsten van 1793 tot 1821. Het dienen bij de marine was voor hen een familietraditie, die doorging ongeacht welk bewind er was. Een gevolg van de inlijving voor de zeeofficieren was dat een deel moest dienen bij het Franse eskader te Toulon.⁷⁹

De betekenis van de overname door de Fransen voor het korps officieren was volgens Gerke Teitler groter dan voor de vlagofficieren: 'De veranderingen die tijdens de Bataafse Republiek tot stand werden gebracht, voerden dan enerzijds wel tot een grotere mate van centralisering, maar kostten anderzijds de nieuwe Republiek het gros van haar meest bekwame officieren.'⁸⁰ De politiek

---

73 Habermehl, 'De zee strijdkrachten', 192-95.

74 Ibid., 194.

75 Roodhuijzen, *In woelig vaarwater*, 122.

76 Sebastiaan J. de Groot, 'Het carrière-verloop van de zeeofficier onder vier Nederlandse marines (1793-1821)', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 10:1 (1991) 20-40, aldaar 37-38.

77 Roodhuijzen, *In woelig vaarwater*, 124.

78 De Groot, 'Het carrière-verloop van de zeeofficier onder vier Nederlandse marines (1793-1821)', 37-38.

79 Ibid., 37.

80 Gerke Teitler, *De wording van het professionele officierskorps: een sociologisch-historische analyse* (Rotterdam 1974), 193.

ging steeds meer invloed uitoefenen op de marine en veel bekwame officieren werden ontslagen of vertrokken uit zichzelf. Volgens Teitler werd in korte tijd de corpsgeest vernietigd die in de voorafgaande eeuw was gevormd. Dit gaf aanleiding tot het benoemen van betrekkelijk jonge en onervaren officieren tot hoge posten. De efficiëntie van de vloot in manoeuvres en de overdracht van kennis vervielen.⁸¹ Na de slag bij Kamperduin kwamen de officieren nog meer tegen over elkaar te staan doordat ze elkaar de schuld gaven van de nederlaag die geleden werd. De marine herstelde zich niet meer van deze slag. De jaren erna werden gekenmerkt door inactiviteit. De vloot voer niet meer in grote aantallen uit. Alleen kleine expedities werden uitgevoerd met zeer weinig resultaat.

Nieuwe wetten voor de marine

De wetten die het meest van belang zijn voor dit onderzoek zijn die van de maritieme inscriptie en de conscriptie. De conscriptie gold voor elk Hollands departement.⁸² Het Franse conscriptiestelsel werd gelijk met de inlijving in 1811 van kracht. Dit hield in dat alle jongemannen van 20 tot 25 jaar konden worden opgeroepen om te dienen in het Franse leger.⁸³ Het oproepen van een lichte, ook wel *levée* genaamd, werd door de keizer gedecreteerd en werd per jaarklasse gedaan. Dit betekende dat alle jongeren die in een bepaald jaar twintig waren geworden werden opgeroepen. Dus de jaarklasse van 1811 bestond uit jongeren geboren in 1791. Aanvankelijk wilde Napoleon in 1811 van de jaarklassen 1808, 1809 en 1810 'maar' 1.500 man per jaarklasse oproepen. Voor de jaarklasse van 1811 wilde hij er 3.000 hebben. Door de verslechterende politieke situatie werden deze gematigde aantallen alsnog verhoogd worden naar 3.000 per jaarklasse. Los van de maritieme inscriptie werden er in Holland in 1811 9.000 jongemannen opgeroepen via de conscriptie.⁸⁴

Volgens de Franse wetgeving was de inscriptie van zeelieden verplicht in elk maritiem departement. Door de herindeling van de departementen in Holland was elk Hollands departement een maritiem departement, wat betekende dat de maritieme inscriptie in heel Holland gold. Voor de inscriptie golden bijzondere regels. Er werd bepaald dat er 3.000 zeelieden opgeroepen werden van alle zeelui die ingeschreven stonden. 1.500 zeelui werden direct ingezet voor de zeedienst. De andere 1.500 werd achter de hand gehouden als reserve.⁸⁵ Voor het departement van de Monden van de Maas betekende dit dat er 700 zeelieden opgeroepen werden waarvan er 350 direct in actieve dienst traden. Bij het invoeren van de maritieme inscriptie in Holland werden de regels zoals die in Frankrijk golden toegepast. Deze wetten bestonden al sinds 1795 gemaakt door Marie-Benoît-Louis Gouly in het *Rapport et projet de Loi*. Gouly was een afgevaardigde van de *Île-de-France* van 1793 tot en met

---

81 Teitler, *De wording van het professionele officierskorps*, 193.

82 *Leydse Courant*, 4-3-1811, pagina 2-3.

83 Van der Spek, *Sous les armes*, 155.

84 *Ibid.*, 158.

85 *Leydse Courant*, 4-3-1811, pagina 2.

1795. Hij was een gematigde revolutionair die al vroeg in 1791 benoemd werd tot secretaris van de Koloniale Vergadering en in 1793 tot lid van de Nationale Conventie. In het *Rapport et projet de Loi* werd in de inleiding verwezen naar de manier van werving in Engeland. Daar werd via *impressment* het benodigde aantal zeelui geworven. Dit was het verplichten van zeelui om dienst te doen aan boord van oorlogsschepen. De zeelui werden door een groep Engelse matrozen onder leiding van een officier opgespoord en meegenomen naar hun oorlogsschip. In de Franse wet werd hiernaar verwezen als *une presse odieuse*, een verfoeilijke rekrutering.⁸⁶ Volgens de principes van vrijheid, gelijkheid en gerechtigheid mocht dit niet op die manier gedaan worden in Frankrijk. Voor het invoeren van de maritieme inscriptie werden verschillende voorwaarden gesteld door de Franse overheid. De voornaamste was dat het een systeem moest zijn waarin de principes van vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid niet werden geschonden. Ook moest het systeem garanderen dat de zeeman zijn vaardigheden zou kunnen blijven perfectioneren. Daarbovenop moest het in tijden van oorlog de militaire carrière van de zeeman bevorderen en hem voorzien van de kans om zijn land en eigendom te beschermen.

In het *Rapport et projet de Loi* ging Gouly uitgebreid in op de achtergronden en noodzaak van de maritieme inscriptie. De burger die zich aan een beroep op zee wijdde, kon niet zijn plicht aan de *republique* verzaken. Deed de zeeman dat wel dan kon hij beticht worden van 'incivisme'.⁸⁷ Volgens Gouly vereiste de republikeinse regering 'eerbaarheid en gehoorzaamheid aan het vaderland in tijde van oorlog'. In tijden van vrede zouden de kosten voor het aanhouden van zoveel zeelui te hoog zijn. Dan waren diezelfde zeelui nodig in de handel en visserij om te kunnen voldoen aan de voedselvoorziening van de bevolking. Helaas maakten al deze beperkingen het wel onmogelijk om de 'instructie van de zeeman' te kunnen perfectioneren met betrekking tot hun taken aan boord van een oorlogsschip. Volgens Gouly was theorie niet voldoende voor de zeeman, maar moest hij zijn taken via de praktijk onder de knie krijgen. En dit kon alleen via een lange zeetocht. Het was echter te schadelijk voor de economie en te *impolitique* om dit in vreedstijd voort te zetten. De maritieme handel was de grootste bron van nationale welvaart. Volgens Gouly was het onderhouden van een grote gewapende maritieme macht hetzelfde als een verklaring dat de *republique* geen vrede wilde met haar buurlanden. Gouly ging vervolgens in op de geografie van Frankrijk. Die had een lange kustlijn welke aan de visser zijn inkomen verschafte. Het was de maritieme handel van de *republique* die erom vroeg een sterke marine te hebben, zodat deze beschermd bleef. Voor een sterke marine waren voldoende ervaren zeelui nodig. Om deze redenen had de marine werven, havens, schepen en zeelieden nodig. Gouly wees op een wisselwerking tussen marine en maritieme handel. Zonder

---

⁸⁶ Gouly, *Inscription Maritime. Rapport et projet de loi (1795)*, 2.

⁸⁷ Ibid., '...tellement combinés avec la célérité et l'obéissance qu'exige la patrie en temps de guerre, sur-tout sous un gouvernement républicain, que nul citoyen qui se sera voué à la mer ne puisse s'y refuser sans être taxé d'incivisme.', 3.

maritieme handel was een grote marine niet betaalbaar, en zonder grote marine was de maritieme handel niet te beveiligen. Om deze reden was de zeeman een zeer belangrijk persoon. 'De zeevarende was daarom een soldaat, een boer en een handelaar.'⁸⁸

Gouly ging vervolgens verder over hoe onwenselijk het was om een klassensysteem te hanteren zoals dat tijdens de monarchie werd gedaan. Daardoor zou het onmogelijk zijn om een Republikeinse marine te hebben, want door een aantal matrozen te 'ketenen' terwijl anderen konden blijven 'oogsten' was er geen gelijkheid. De Franse burger die bestemd was voor de navigatie moet de kans gegeven worden om zijn carrière te bevorderen tot zover als zijn talenten hem dat toelieten. Het voortdurend handhaven van het aantal matrozen dat nodig was in oorlogstijd zou dit in de weg staan. Gouly vond dit on-republikeins. Vervolgens werd de maritieme inscriptie beschreven. Volgens Gouly was in een *republique* elke burger soldaat, en moest dus elke zeeman ook matroos in de marine zijn. Om deze reden was er een noodzaak voor een maritieme inscriptie. Gouly schreef dat 'deze inscriptie, die we maritiem zullen noemen, lijkt ons in al zijn opzichten onmisbaar'.⁸⁹ Gouly was van mening dat de *republique* zeer begaan moest blijven met zijn matrozen. Zo moest de *republique* ervoor zorgen dat het gezin van de matroos voortdurend op de hoogte gehouden werd over zijn omstandigheden. Hiervoor waren 'publieke officieren' vereist. En de maritieme inscriptie voldeed aan de voorwaarden volgens de auteur perfect.

De zeelui die hun beroep beoefenden op de getijde rivieren, aan de kust, op zee en de kanalen in connectie met de zee moesten toegelaten worden tot de maritieme inscriptie, maar de burgers die vissen, varen of anderszins werkten op meren, vijvers en rivieren niet verbonden met de zee konden hiervoor niet in aanmerking komen. Gouly's mening was dat deze laatst genoemde personen niet de juiste vaardigheden hadden voor de marine, omdat hun beroep slechts een 'verre relatie had met wat de zeevarende moet worden genoemd'.⁹⁰ Deze beroepen moesten op de binnenvaart blijven en ervoor zorgen dat de handel in het binnenland in stand bleef. Hun voordeel voor de marine was nihil.

Gouly benadrukte het bevorderen van de zeevisserij. Want daar werden de echte zeelui gekweekt, door van jongs af aan het reilen en zeilen te leren van de zeevaart. Door deze aan te moedigen behoefde er geen beroep gedaan te worden op de binnenvaart voor matrozen. De oude regering had dit bijna gedoofd door een verdrag te sluiten waarin het verboden werd om op kabeljauw te vissen in de buurt van Newfoundland, maar Gouly gaf aan niet verder te gaan over de onnozelheid van het ondertekenen van een zodanig verdrag. Daarnaast moest er een nieuwe orde van zaken komen. Om er zo voor te zorgen dat het 'verraderlijke en te ambitieuze Albion' niet de

---

88 Gouly, *Inscription Maritime*, 2.

89 Ibid., 5.

90 Ibid., 6.

mogelijkheden tot uitbreiding van territoria en rijkdom van Frankrijk tegen zou gaan.⁹¹

De zeeman in dienst van de *republique* diende aanspraak te kunnen maken op een pensioen. Dit om zijn welzijn en dat van zijn gezin te verzekeren. De *republique* behoorde een sociaal pact aan te gaan met de zeeman. Dit was volgens de auteur vereist om een ware Republikeinse marine te kunnen maken. Omdat 'het heerlijk is om een vaderland te dienen dat zorgt voor het lot van al zijn kinderen.'⁹²

De details van de inscriptie werden door de auteur gegeven in de exacte woorden van de wet. Elke persoon die werkzaam was op de genoemde wateren kwam pas in aanmerking voor de inscriptie als hij minimaal achttien jaar oud was. Daarbij moest hij of twee lange reizen van in totaal achttien maanden op zee hebben doorgebracht, of twee jaar op zee hebben gevist, of twee jaar als leerling van een kweekschool hebben volbracht. De zeeman werd bij de inscriptie in vier klassen ingedeeld, op basis van hun burgerlijke staat. De ongehuwden stonden bovenaan en de familievaarders onderaan. De bovenste klasse zou als eerst opgeroepen worden, en als dat niet voldoende was dan kwam pas de tweede klasse in aanmerking, enzovoorts tot aan de vierde klasse.⁹³

In de periode 1780-1810 veranderde er veel voor de gewone Hollanders. Ze werden van burgers van een soevereine Hollandse staat tot onderdaan van het Franse Keizerrijk. Alle officiële zaken werden vanaf 1811 in het Frans en naar Frans voorbeeld gedaan vanaf 1811, dus ook de wetten. Voor de marine was dit een periode van vele veranderingen en vond er een drastische afname in omvang plaats. Verschillende nederlagen tegen de Britten zorgden ervoor dat de marine tijdens de inlijving bij Frankrijk slechts bestond uit een twintigtal zeewaardige oorlogsschepen. Voor de officieren op zee veranderde er ook veel. Menig officier koos er in 1795 voor om niet onder Bataafse vlag te varen. Zo deed ook een deel dat in 1811 toen ze onderdeel werden van de Keizerlijke marine. Toch bleef menig officier in Holland dienen. Op het gebied van rekrutering veranderde ook het een en ander. Werving voor de marine ging voortaan op dezelfde manier zoals in Frankrijk. De nieuwe manier van werven, genaamd de maritieme inscriptie, was in Frankrijk al in gebruik sinds 1795. Dit systeem was allesbehalve nieuw of uniek, maar voor Holland was het een hele verandering. Voorheen diende een groot gemengd gezelschap uit geheel Europa aan boord van de marineschepen. Vanaf 1811 mochten dat alleen nog maar Hollanders zijn met hier en daar een geëxpatrieerde zeeman. Het systeem was ontworpen ter vervanging van de oude manier van werven en voor het maken van een verbintenis tussen de *republique* en de zeelui. De zeelui dienden de *republique* en de *republique* zorgde

---

91 Gouly, *Inscription Maritime*, 6.

92 Ibid., 'Qu' il est glorieux de servir une patrie qui veille au sort de tous ses enfants.', 16.

93 Ibid., 9.

vervolgens voor het welzijn van de zeelui en hun familie. In de volgende hoofdstukken zullen we nagaan hoe de maatregelen uitpakken in het departement van de Monden van de Maas.

Hoofdstuk 2

De uitvoering van de conscriptie en de maritieme inscriptie

Afbeelding 4. Spotprent op de conscriptie van de Hollandse boerenzonen voor het Franse leger. Voor een huis met het uithangbord: Hollandse school hebben zich oude en kreupele mannen en kinderen verzameld. Een vrouw waarschuwt voor kinderdieven. De geschikte jonge mannen vluchten voor de conscriptie ambtenaren van het Franse leger. Bij de trap staat een *remplaçant* met een brief waarop staat 'ik ranpplasseer, get'.⁹⁴

In het vorige hoofdstuk zijn de belangrijkste veranderingen in Holland en in de marine van Holland aan bod gekomen. Tevens is de Franse wet die de basis vormde voor de maritieme inscriptie in Holland onderzocht. In dit hoofdstuk worden de conscriptie voor de marine en de maritieme inscriptie in het departement van de Monden van de Maas behandeld. Dit hoofdstuk geeft antwoord op de vraag hoe de Franse wet in Holland van 1811 tot 1813 werd geïmplementeerd en hoe de wet werd uitgevoerd in het departement van de Monden van de Maas. Nader onderzocht wordt de uitvoering van beide lotingen voor de marine en de regels rondom de maritieme inscriptie in het

⁹⁴ Hermanus Fock, 1813.

bijzonder. Wat deze regels inhielden en wat dit betekende voor de zeeman wordt hieronder beschreven. Ook hoe groot de lichten waren voor het departement van de Monden van de Maas komen hier aan bod. Dit alles zal worden gedaan om een antwoord te kunnen geven op de vraag hoe de uitvoering van de conscriptie en de maritieme inscriptie verliep.

De conscriptie

Het conscriptiestelsel van Napoleon was het model waarop de dienstplichtwetten van West- en Centraal Europa voortbouwden.⁹⁵ In dit stelsel was bepaald dat per één miljoen inwoners er 3.000 jongemannen van 20-25 jaar konden worden opgeroepen. Er waren enkele uitzonderingen waardoor een *conscrit* toch vrijstelling van de dienstplicht kon krijgen. Dit waren mannen die al eerder vrijwillig dienst hadden gedaan, studenten, werklieden uit geweerfabrieken en getrouwde mannen. De rest was op laste van een zware straf voor henzelf en hun familie verplicht om op te komen dagen bij de loting. Daarnaast was er ook de sociale druk, want wanneer de dienstplichtige zich niet meldde dan werd de volgende in de rij opgeroepen. Elke kanton was verplicht het aantal jongemannen te leveren dat in hun quota stond. De eerste lichting in Holland was op 3 februari 1811. De uitvoering van de conscriptie werd gedaan door de prefecten van elk departement. De prefect werd bijgestaan door een Raad van Rekrutering. Deze bepaalde of er *conscrits* wel of niet vrijgesteld konden worden en of er remplaçanten werden geaccepteerd. Een remplaçant was een plaatsvervanger. Deze werd in plaats van een ander betaald om dienst te doen als *conscrit*. Daarnaast kon een *conscrit* ook achteraan het depot worden geplaatst als hij al een broer in het leger had, het enig kind van een weduwe was, die als oudste kind de zorg moest dragen voor zijn jongere broers en zussen omdat beide ouders overleden waren, en zonen met vaders die ouder dan 71 jaar waren.⁹⁶

Nadat een *levée* gedecreteerd was, werd door de *maires*, op alfabetische volgorde, namenlijsten opgemaakt van de jongemannen uit hun gemeente van de betreffende jaarklasse. Na het opstellen van de namenlijsten volgde er een trekkingsdag. Op die dag moesten alle *conscrits* een genummerd briefje trekken uit een bus. Bij een laag nummer was de kans groot dat de *conscrit* opgeroepen werd, dienstplichtigen met een hoog nummer kwamen terecht in de reserve en hoefden voorlopig niet weg.⁹⁷ Tijdens de trekking konden de *conscrits* aangeven of ze bij de marine of de landmacht wilden. De lijst voor de marine mocht niet groter zijn dan een derde van het totaal aantal *conscrits*.

In verschillende brieven van burgemeesters, hierna *maires*, aan de prefectuur van de Monden van de Maas werd gemeld wanneer er groepen *conscrits* door hun commune heen reisden, hoe groot

---

95 Parker, *History of Warfare*, 198.

96 Van der Spek, *Sous les armes*, 156.

97 Van der Spek, *Sous les armes*, 156.

die waren en of er onderweg personen weggelopen waren. De meeste *conscrits* voor de marine in de Monden van de Maas kwamen uit de noordelijke departementen van Holland, voornamelijk jongemannen uit de departementen Friesland en Wester-Eems werden uitgezonden naar het departement van de Monden van de Maas.⁹⁸ De jongens uit de Monden van de Maas werden uitgezonden naar het zuiden, over het algemeen naar de Keizerlijke marine te Antwerpen. Sommigen werden verder weg gestuurd, soms zelfs naar Toulon.⁹⁹ Bij de oproeping van de *conscrits* werd de eenheid erbij geschreven waar ze ingedeeld werden. De *conscrits* voor de marine konden op twee soorten eenheden worden ingedeeld. De eerste soort was de *L'équipage haut-bord (h.b.)*. Dit staat voor *hoge rand* wat betekende dat ze ingedeeld werden op een zeegaand oorlogsschip. Dit waren linieschepen en fregatten. De tweede soort was *L'équipage de flotille*, wat kanonneerboten, korvetten, brikken en dergelijk kleine schepen waren. Het opgeven voor de marine via de *conscriptie* betekende dat net als bij de landmacht de *conscrits* ver van huis gestuurd werden naar waar ze nodig waren in het keizerrijk.

De wetten voor de maritieme inscriptie

Met de invoering van de maritieme inscriptie in 1811 werd er niet alleen een extra vorm van dienstplicht opgelegd aan de zeelui. Tevens werden er extra regels vervaardigd voor het beoefenen van het beroep van zeeman. Deze regels legden alle zeelui van de leeftijd van 24 tot en met 49 jaar aan banden. De zeelui die voor de maritieme inscriptie oproepbaar waren, mochten zich niet vrijelijk bewegen. Zij werden verplicht te blijven in hun kwartier. Deze mochten ze alleen verlaten als ze daarvoor toestemming hadden van de administrateur uit hun kwartier of de 'hoofdbediende der maritieme inschrijving'. Hadden ze die toestemming niet, dan stond daarop een gevangenisstraf van drie dagen. Deze straf kon verlengd worden met het aantal dagen dat de zeeman zonder toestemming wegbleef. De zeelui mochten zich ook niet begeven aan boord van schepen buiten het kwartier waarin ze woonden. Tenzij ze daar schriftelijke toestemming voor hadden van de administrateur uit hun kwartier. Dit gold ook voor de administrateurs aangesteld per kwartier. Die mochten zich niet buiten hun kwartier begeven zonder toestemming van de minister. Om ervoor te zorgen dat dit gehandhaafd werd, werden er douaniers aangesteld om controles uit te voeren.¹⁰⁰

Om nog meer ervoor te zorgen dat de zeelui kwamen opdagen werd ten eerste beslag gelegd op alle schepen in de Hollandse havens. Deze schepen werden pas vrijgegeven als het contingent aan

---

98 NL-HaNA, Marine 1795-1813, inv. nr. 941, 15 april 1811 aan den zee prefect over de *conscrits*.

99 Zie bijvoorbeeld; Boelen, *Het merkwaardig dagboek van een Nederlandsch zeeman*.

100 NL-HaNA, Marine 1795-1813, inv. nr. 968, pagina 2-7. *Gebonden extract van de ordonnantiën, wetten, reglementen en decreten die dienen nagekomen te worden door de administrateurs die die gesteld zijn over de maritieme inschrijving van het Franse keizerrijk*.

zeelui geleverd was.¹⁰¹ Ook de 'leerjongens' die nog in opleiding waren, moesten hun verblijfplaats doorgeven en mochten daar niet van vertrekken zonder uitzonderlijke toestemming. Er werd op lijsten genoteerd wat de scheepskapiteins, schippers en loodsen allemaal deden. Voornamelijk wat hun 'verplaatsingen' waren. Dit zogenoemde 'afzonderlijk register' moest verstuurd worden naar de Minister van de Marine en de chef van de administratie of opper-commissaris.¹⁰²

Het is duidelijk dat alle bewegingen van de zeelui nauwlettend in de gaten werden gehouden. Zoals Gouly, de auteur van de originele maritieme inscriptie in Frankrijk, betoogde was de zeeman van groot belang voor het voortbestaan van de *republique*. De nieuwe groep aan zeelui die Frankrijk verwierf met de inlijving van Holland wilde Parijs graag inzetten. Het was zaak om ervoor te zorgen dat de zeelui niet verdwenen naar het buitenland. Wilde een zeeman schipper worden op een schip zonder opgeroepen te worden voor de maritieme inscriptie voor de kleine kustvaart dan waren daar ook voorwaarden aan verbonden. Zo moest die persoon ten eerste minimaal 24 jaar oud zijn. Vervolgens moest hij 60 maanden op zee hebben doorgebracht. Van die 60 maanden moesten er minimaal 12 voldaan zijn aan boord van een schip van 'Zijne Majesteit'. Had de zeeman voldaan aan al deze eisen dan moest hij nog een examen afleggen. In dit examen werd hij getoetst op zijn kennis over 'het scheepswerk, over het peilen, over de kennis der gronden, over de ligging der [zand]banken en klippen, over eb en vloed, over het gebruik van kompas en kaarten, en over de kennis van de ingangen der voornaamste havens van het keizerrijk.' Slaagde de zeeman voor dit examen, dan mocht hij schipper worden op de kleine kustvaart. Waar hij dit examen moest afleggen werd niet vermeld in de tekst. Wilde hij vervolgens loods worden, dan moest hij minimaal drie jaar als schipper in de kleine kustvaart dienst hebben gedaan.¹⁰³

De zeelui mochten niets zonder toestemming. Dit alles past goed binnen het continentale stelsel van Napoleon, omdat hij ervoor wilde zorgen dat het continentale stelsel op geen enkele wijze ondermijnd kon worden. De handel langs de kust moest goed in de gaten gehouden worden opdat er geen illegale handel met de vijand gedreven kon worden.¹⁰⁴ Het staat vast dat Napoleon veel belang hechtte aan een goede maritieme verdediging van Holland. Hij kwam in 1811 langs in Holland op inspectie. Hij begon met zijn inspectie in Hellevoetsluis bij de oorlogshaven van het departement. Vervolgens ging hij verder naar Amsterdam en Den Helder.¹⁰⁵

---

101 Joh. W.A. Naber, *Overheersching en Vrijwording. Geschiedenis van Nederland tijdens de inlijving bij Frankrijk, juli 1810-november 1813* (Haarlem 1909), 77.

102 Ibid., 7.

103 Ibid., 15.

104 Joor, *Adelaar en het Lam*, 413-423.

105 Ibid., 503-505.

Aantallen conscrits

Departement	Leger	Marine	Totaal
Zuiderzee	600	300	900
Monden van de Maas	480	240	720
Boven-IJssel	214	107	321
Friesland	194	97	291
Westereems	192	96	288
Monden van de IJssel	168	84	252
Oostereems	152	76	228
Totaal	2.000	1.000	3.000
	0		

Tabel 1: Quota conscrits en verdeling per Hollands departement in 1811.¹⁰⁶

De persoon verantwoordelijk voor het regelen van de conscriptie op nationaal niveau was de intendant, baron F.J.B. d'Alphonse. Deze stuurde een circulaire aan alle prefecten. In de circulaire stond het verzoek om alle *maires* namenlijsten op te laten stellen van de jongemannen die tot een jaarklasse behoorden. Voor 1811 waren dat de jongemannen geboren in 1791.¹⁰⁷ Per departement werd vastgesteld hoeveel man ze moesten leveren. In tabel 1 zijn de quota per departement weergegeven. Het departement van de Monden van de Maas was samen met de Zuiderzee verantwoordelijk voor meer dan de helft van het totaal aantal *conscrits*.

De aantallen van de gelote *conscrits* in het departement van de Monden van de Maas kunnen worden vastgesteld aan de hand van de correspondentie van de *maires* aan de prefect in Den Haag. Per commune werd er opgemaakt wie ingeloot was voor de zeedienst en wie voor de landmacht. De uitkomsten zijn weergegeven in onderstaande tabellen. In tabel 2 is te zien dat de grootste lichterij aan *conscrits* in het departement van de Monden van de Maas uit de stad Rotterdam kwam. Daarop volgde Den Haag en op een gedeelte derde plek stonden Leiden en Vlaardingen. Wat uit de jaren 1811-1813 opvalt, is een neerwaartse trend in aantallen. In 1813 was er een significant grote daling. De aantallen per jaar komen in de jaren 1811 en 1812 boven de gestelde quota uit voor het departement. Alleen in het jaar 1813 werd de quota niet gehaald. Over het algemeen was niet meer dan een derde voor de marine bedoeld en dat was ook het geval.

Plaats	1811	1812	1813	Totaal
--------	------	------	------	--------

¹⁰⁶ Van der Spek, *Sous les armes*, 160.

¹⁰⁷ Hoogenraad, *Bloedbelasting*, 22.

Den Haag	24	16	22	62
Katwijk	12	9	9	30
Voorburg	4	3	4	11
Alphen	5	5	4	14
Leiden	19	22	8	49
Noordwijk	4	9	9	22
Woubrugge	6	8	4	18
Rotterdam	55	53	45	153
Schiedam	9	6	3	18
Vlaardingen	17	17	15	49
Naaldwijk	9	7	3	19
Delft	13	9	8	30
Hillegersberg	9	12	6	27
Gouda	15	12	9	36
Haastrecht	11	13	11	35
Dordrecht	16	9	7	32
Ridderkerk	6	11	6	23
Strijen	5	5	1	11
Oud-Beijerland	10	9	6	25
Gorinchem	9	6	4	19
Sliedrecht	13	10	3	26
Culemborg	5	10	5	20
Brielle	10	7	10	27
Sommelsdijk	0	0	-	0
Goeree	1	1	-	2
Totaal	287	269	202	758

Tabel 2: Aantal gelote *conscrits* per plaats in het departement Monden van de Maas.¹⁰⁸

Jaartal	Marine	landmacht	% voor de marine van geheel
1811	287	816	26
1812	269	894	23
1813	202	781	20

¹⁰⁸ NL-HaNA, Prefect Monden van de Maas 1811-1813 (3.02.09), inv. nr. 377-379.

Totaal	758	2.491	23
---------------	-----	-------	----

Tabel 3: Totaal aantallen *conscrits* voor de landmacht en marine in het departement Monden van de Maas, 1811-1813.¹⁰⁹

De *inscrits* van de maritieme inscriptie

De eerste loting voor de maritieme inscriptie werd van kracht op 11 februari 1811. De zeeman werd opgeroepen voor de loting in zijn verblijfplaats net als bij de *conscriptie*. Bij de maritieme inscriptie ging het op dezelfde wijze als bij de *conscriptie*. Bij de maritieme inscriptie werden van de *inscrits* extra gegevens genoteerd. Deze bestonden uit een signalement, met daarop een precieze omschrijving van zijn uiterlijk, lengte en bijzondere kenmerken zoals tatoeages. Verder werden zijn geboortedatum, geboorteplaats, beroep en namen van zijn ouders genoteerd. De zeelieden werden vervolgens ingedeeld op burgerlijke stand. De ongehuwden stonden bovenaan, dan kwamen de weduwnaars zonder kinderen, dan de gehuwden zonder kinderen en als laatste de getrouwde huisvaders. Het idee was dat als eerste de ongehuwden opgeroepen werden. Als dat aantal niet voldoende was om de quota te vullen, dan kwamen de gehuwden zonder kinderen aan bod, et cetera.¹¹⁰

De opgeroepen zeelieden werden vervolgens opgedeeld in twee evenredige groepen. Een groep werd meteen in actieve dienst gesteld. De ander werd als reserve ingedeeld. De groep voor de actieve dienst werd geboden zich te melden bij de prefectuur te Den Haag. Voor elke groep werd een onderofficier aangesteld. Dit was een van de *inscrits* die gekozen werd op basis van zijn 'karakter', beroep, ervaring, en/of leeftijd. Dit werd door de *maire* gedaan uit de gemeente van de *inscrit*. Voor de inscriptie van 1811, bijvoorbeeld, moest elke groep present zijn op 25 april om 9 uur 's ochtends in Den Haag bij het *Hotel* van de prefectuur.¹¹¹

Na aankomst in Den Haag aankwamen werd besloten waar de *inscrits* heen gestuurd werden. In Den Haag vergaderde de raad van de *levée*¹¹² die besloot op welke schepen welke lotelingen werden ingedeeld. Per kanton werd het opgeroepen aantal *inscrits* verdeeld over de schepen in Holland.¹¹³ Bij ontvangst van de *inscrits* werden ze onderzocht op lichamelijke gebreken. De *inscrits* die waren goedgekeurd door de raad van de *levée* werden vervolgens verdeeld over de schepen. Voor hen was dat gelukkig niet al te ver. De *inscrits* van 1811 werden in Holland te werk gesteld.¹¹⁴ Ze werden door de prefectuur ingedeeld op de schepen gestationeerd bij Texel en op de Schelde. In dit

109 NL-HaNA, Prefect Monden van de Maas 1811-1813, inv. nr. 377-379.

110 NL-HaNA, Marine 1795-1813, inv. nr. 968, pagina 19.

111 Ibid., Prefect Monden van de Maas 1811-1813, inv. nr. 377-379.

112 'Levée' was de Franse term voor de *conscriptie*.

113 NL-HaNA, Prefect Monden van de Maas 1811-1813, inv. nr. 386, *Proces verbal de Conseil de Levée à la Haye le 22 avril 1811*.

114 Ibid., inv. nr. 387, Register van plaatsing door de raad van recrutering voor de marine 1811-1812.

opzicht had de *inscrit* het beter dan de *conscrit* die naar verre oorden werd uitgezonden. Om deze verdeling te begeleiden werden twee officieren aangewezen om ervoor te zorgen dat de *inscrits* aankwamen bij hun schepen. De officiers waren allemaal van de marineschepen die gestationeerd waren in Holland. Deze officieren, allemaal *lieutenants de vaisseau*, waren van de schepen waar de *inscrits* naar toe gestuurd werden.¹¹⁵ Dus bij het afgeven van de *inscrits* bij de prefectuur werden ze direct overgedragen aan de marine. Op geen enkel punt, vanaf loting tot aan het in dienst treden werden de *inscrits* uit het oog verloren.

Aantallen *inscrits*

Departement	In dienst	In reserve	Totaal
Zuiderzee	425	425	850
Monden van de Maas	350	350	700
Friesland	175	175	350
Boven-IJssel	150	150	300
Oostereems	150	150	300
Westereems	150	150	300
Monden van de IJssel	100	100	200
Totaal	1.500	1.500	3.000

Tabel 4: Aantal *inscrits* per Hollands departement in 1811.¹¹⁶

Uit het nog bestaande bronnenmateriaal is geen compleet beeld te krijgen van de exacte aantallen zeelieden die daadwerkelijk opgeroepen werden voor de maritieme inscriptie. Bekend is dat via de lokale kranten bekendgemaakt werd wat de quota was per departement. In tabel 4 is te zien dat, net als bij de conscriptie, de departementen Zuiderzee en de Monden van de Maas meer dan de helft van het totaal aantal *inscrits*. Voor de jaren 1811 en 1812 zijn de vele correspondenties van de *maires* uit de communes vrijwel compleet. Helaas is er geen duidelijk format voor het doorgeven van het verloop van de lotingen. De meeste *maires* stuurden met hun brieven de lijsten mee waarop in alfabetische volgorde stond wie er allemaal aan de loting had meegedaan. Op de lijsten werd dezelfde informatie genoteerd als bij de conscriptie. Daar bovenop werd ook genoteerd of ze al getrouwd waren of niet, of ze weduwnaar waren en of ze wel of geen kinderen hadden. Vervolgens werd een aantal opgeroepen. Sommige *maires* gaven dit keurig door. Andere gaven er geen duidelijkheid over en soms is ook niet duidelijk hoeveel zeelieden er daadwerkelijk werden geloot. De aantallen van opgeroepen zeelieden over de jaren 1811 en 1812 liepen daardoor ook door elkaar heen. Voor 1811 liep dit aantal van 283 tot 350. Voor 1812 stond de teller op 678.¹¹⁷ Bij het tweede

¹¹⁵ Ibid., Marine 1795-1813, inv. nr. 941, 10 april 1811 aan den minister Décrès.

¹¹⁶ *Leydse Courant*, 4-3-1811, pagina 2.

¹¹⁷ NL-HaNA, Prefect Monden van de Maas 1811-1813, inv. nr. 387, Register van plaatsing door de raad van recrutering voor de marine 1811-1812.

getal is niet duidelijk of dit het totaal aantal zeelieden was dat ook direct in actieve dienst was gegaan, of dat het om het totaal aantal gaat dat überhaupt opgeroepen werd. Als we toch van deze getallen uitgaan en die vergelijken met maritieme departementen uit het 'oude' Frankrijk dan is te zien dat de last op het departement van de Monden van de Maas hoger was dan elders. In bijvoorbeeld het departement Calvados (505.000 inwoners) en Ille-et-Vilaine (508.000 inwoners) was de lichte voor de maritieme inscriptie respectievelijk 304 en 334 man.¹¹⁸ Terwijl in het departement van de Monden van de Maas (393.670 inwoners) minimaal 283 man zijn opgeroepen.¹¹⁹ Hoogenraad heeft aangetoond dat voor de conscriptie deze aantallen niet zoveel uitwijken afgaande op inwoneraantal. In vergelijking tussen Zuiderzee (507.472 inwoners)¹²⁰, Calvados en Ille-et-Vilaine waren de lichten voor de conscriptie vrijwel evenredig.¹²¹ Waarom dit verschil tussen conscriptie en maritieme inscriptie zo groot is valt alleen te verklaren vanuit het verschil in de omvang van de ingeschreven zeelui van 24 tot en met 49 jaar oud en de jongemannen van 20 tot 25 jaar oud. In de departementen van Holland was de concentratie zeelui per departement hoger dan in Frankrijk, want in Holland bevonden zich net zoveel zeelui als in Frankrijk, namelijk 60.000 man.¹²²

Uit de correspondentie van de *maires* komt duidelijk naar voren dat er niet een dergelijk gestroomlijnde organisatie was bij de maritieme inscriptie als bij de nationale conscriptie. De zeelieden kregen het soms toch nog voor elkaar om onder de verplichte dienst bij de marine uit te komen. Sommigen konden niet bij de loting aanwezig zijn omdat ze nog op zee zaten. Anderen konden zich niet vertonen wegens andere redenen. H.W. van Florenstein schreef dat toen hij opgeroepen werd hij thuis bleef. Daarop volgde een tweede oproep, die hij ook niet kon bijwonen vanwege ziekte. Het bijzondere hieraan is dat hem, naar eigen zeggen, opgedragen werd door Admiraal De Winter om niet naar de loting te gaan.¹²³ Waarom Florenstein deze opdracht kreeg van De Winter legt hij niet uit.

---

118 Rapport et projet de décret. Relatifs à la Levée de 32,000 Conscrits sur les classes de 1813, 1814, 1815, 1816, pour le service de la Marine. Rapport du ministre de la Guerre. <

http://www.napoleonica.org/ce/ce_docview.asp?scope=Imprim%29&DocStart=6&sourcequery=vdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E%22%5C%5Cce%5C%5C%22%2Cvdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E%22%2Fce%2F%22%2Cvdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E%22%5C%5Cgerando%5C%5C%22%2Cvdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E%22%2Fgerando%2F%22&ResultCount=1 > geraadpleegd 29 juni 2018.

119 Joor, *Adelaar en het Lam*, 61.

120 Hoogenraad, *Bloedbelasting*, 13.

121 Ibid., 42.

122 Frykman, 'Seamen on Late Eighteenth-Century European Warships', 68; Sarah Palmer en David M. Williams, 'British Sailors, 1775-1870', in Paul C. van Royen, Jaap R. Bruijn, en Jan Lucassen (red.), *Those Emblems of Hell, European Sailors and the Maritime Labor Market 1570-1870* (Newfoundland 1997), 93-118, aldaar 102; Jaap R. Bruijn en Els S. van Eyck van Heslinga, 'Seamen's Employment in the Netherlands (c.1600 to c.1800)', *Mariner's Mirror*, 70 (1984) 7-20, aldaar 10.

123 'Historische herinneringen van H.W. van Florenstein', 482-483.

Door het niet opdagen van de zeelui zijn de exacte aantallen per commune moeilijk te duiden. Ook de acties van de *maires* als gevolg hierop maken het er niet duidelijker op. Zo werd er altijd een lijst opgesteld met zeelieden die zich moesten gaan melden in Den Haag. Daarop volgde weer een lijst dat een ander aantal noemt dan de eerste. En na die tweede lijst was er vaak nog een derde met wederom een ander aantal dan eerder vermeld. Bij sommige communes loopt het zelfs tot zeven verschillende indicaties. De aantallen die uit deze bronnen voortkomen, kunnen niet als absoluut beschouwd worden, maar slechts als indicatief. Althans voor de jaren 1811 en 1812. Over 1813 is van de maritieme inscriptie geen bronnenmateriaal over gebleven.

De afwezigheid van data over 1813 is zeer betreurenswaardig, maar niet al te opmerkelijk. De aandacht van het Franse keizerrijk lag toen namelijk niet bij de Hollandse departementen en de marine. De nederlaag van Napoleon in Rusland en de daaropvolgende aftocht terug naar Frankrijk zorgde ervoor dat de landmacht het belangrijkste wapen van verdediging was in 1813. Hierboven is aangetoond dat van de 3000 jongemannen opgeroepen op nationaal niveau tijdens de conscriptie er maximaal 1000 voorbestemd waren voor de marine. Van die 1000 moesten er 350 komen uit de Monden van de Maas.¹²⁴ In percentages zou de last van de conscriptie maar 0,1% van het bevolkingsaantal moeten zijn. Voor het departement van de Monden van de Maas werd er in de jaren 1811-1813 via de conscriptie in totaal 758 man geloot voor de marine. Gemiddeld dus 250 man per jaar.

Voor de inscriptie was er een andere berekening. Ten eerste is niet bekend hoeveel zeelui zich bevonden in de Monden van de Maas. Wel was vastgesteld dat er 700 man geloot werden, waar dan 350 direct in dienst gesteld werden. In absolute termen is dit dus hoger dan bij de conscriptie. In procenten komt het verschil nog beter in zicht. Aan het einde van de achttiende eeuw bevonden er zich ruwweg 60.000 zeelui in Nederland. In Frankrijk bevonden er zich ook ongeveer 60.000 zeelui.¹²⁵ Voor 1811 is niet bekend of dit aantal gelijk is gebleven of is veranderd, daarom zullen de aantallen van eind achttiende eeuw worden overgenomen. Van de 60.000 zeelui in Holland werden er jaarlijks 3.000 geloot en 1.500 direct in dienst gesteld. Als uitgegaan wordt van de 1.500 dan geeft dat een nationale last van 2,5%. Dus 25 keer zo hoog als bij de conscriptie. Voor de gewone zeeman betekende het dat hij 25 keer zoveel kans maakte om in dienst gesteld te worden dan de gewone jongeman van 21 tot 25 jaar oud.

Terwijl de conscriptie de gehele mannelijke bevolking van 20 tot 25 jaar oud dienstplichtig maakte, deed de maritieme inscriptie dat voor de zeelui van 25 tot 49 jaar oud. In procentuele getallen was dit

---

124 *Leydse Courant*, 4-3-1811, pagina 2.

125 Frykman, 'Seamen on Late Eighteenth-Century European Warships', 68; Palmer en Williams, 'British Sailors, 1775-1870', 102; Bruijn en Van Eyck van Heslinga, 'Seamen's Employment in the Netherlands', 10.

ook veel hoger dan bij de conscriptie. De zeeman had een veel grotere kans om te werk gesteld te worden bij de marine dan ooit tevoren. Daarvoor wierf de marine vaak haar bemanningen buiten de Nederlandse grenzen. Ook de verschillende maatregelen die verbonden waren aan de inscriptie, of nog beter het niet komen opdagen voor de inscriptie, betekende dat de bewegingsvrijheid van de zeelieden meer beperkt werd dan die van andere beroepsgroepen. Het indelen van de zeelieden in de verschillende klassen moest er wel voor zorgen dat de inscriptie niet een al te grote inbreuk zou zijn op de plaatselijke gemeenschappen. Deze maatregel moest ervoor zorgen maar gaf er geen garantie op.

Hoofdstuk 3

De reactie op de conscriptie en de maritieme inscriptie

Afbeelding 5. Pamflet met daarop de beloning die stond op het aangeven van een deserteur. Al snel na de inlijving werd deze verhoogd van twaalf naar 25 franc.¹²⁶

In het voorgaande hoofdstuk is de uitvoering van de conscriptie en de maritieme inscriptie in Holland en in detail de Monden van de Maas aan bod gekomen. Het is gebleken dat bij de conscriptie de uitvoering goed uitgewerkt was. Terwijl bij de maritieme inscriptie de uitvoering daarvan niet zo goed was uitgekristalliseerd. De absolute aantallen bij de conscriptie zijn daarom veel beter te achterhalen dan bij de maritieme inscriptie. Ook was de kans om opgeroepen te worden bij de maritieme inscriptie voor de zeelui een stuk hoger dan bij de conscriptie.

De manier waarop deze vraag beantwoordt gaat worden is ten eerste door het onderzoeken van de reactie vanuit de plaatselijke bestuurders. Eerst wordt onderzocht of er door de bestuurders iets gezegd werd over de maritieme inscriptie. Zo ja, dan wordt beschreven of dat wat er werd gezegd negatief, positief of neutraal was. Nadat de plaatselijke bestuurders behandeld zijn, komen de reacties vanuit de verschillende zeelui aan bod die de maritieme inscriptie hebben meegemaakt en daarover hebben geschreven. Deze bronnen worden doorzocht op tekenen van ontwijking van de

¹²⁶ NL-HaNA, Onder-Prefect Dordrecht 1811-1813 (1815) (3.02.10.02), inv. nr. 212.

maritieme inscriptie en verzet daartegen. Wederom gaat het erom of hun ervaring en weergave daarvan positief, negatief of neutraal was. Verder wordt er gekeken naar de lijsten van de maritieme inscriptie en de deserteurslijsten. Dit wordt gedaan omdat een hoge mate van dienstontwijking of desertie een duidelijk teken was van verzet. Op de lijsten van de maritieme inscriptie staat aangegeven wie wel en wie niet kwam opdagen. Deze lijsten zijn weliswaar niet compleet en op bepaalde punten en jaren onduidelijk, toch worden ze behandeld om te zien of er bijzondere zaken zich voordoen, zoals plaatselijk een hoog aantal dienstplichtweigeraars en -ontwijkers. De vraag die bij deze lijsten gesteld wordt is (a) of er zeelui niet kwamen opdagen, (b) of weergegeven werd waarom ze niet kwamen opdagen en (c) of het aantal dat niet kwam opdagen significant was. Bij de deserteurslijsten gaat het om de zeelui afkomstig uit de maritieme inscriptie. De vraag is of het aantal deserteurs significant was. De vragen die gesteld gaan worden zijn, (I) waren er meer deserteurs dan voorheen, (II) hoe waren de deserteurs in dienst gekomen, (III) was er een significante toename door de jaren heen, (IV) is dit te koppelen aan de maritieme inscriptie? Daarop volgend wordt onderzocht wat de maatregelen waren vanuit het Franse bestuur tegen negatieve reacties. Er wordt gekeken naar de specifieke regels voor het onderdrukken van weerspannige zeelui en desertie.

Verzet in het algemeen tegen de dienstplicht

Als het gaat om verzet tegen de Franse overheersing, dan komt de conscriptie al gauw in beeld. Deze verplichtte immers Hollandse mannen dienst te nemen in het Franse leger. Dat zal wel geleid hebben tot desertie, opstanden en andere soorten van verzet, zo zou men verwachten. Afgaande op de historiografie worden gevallen betreffende die van de maritieme inscriptie wel aangemerkt, maar niet onderzocht.¹²⁷ Er is in de historiografie weinig informatie te vinden over desertie, opstanden en andere soorten van verzet tegen de conscriptie. Dit gold ook voor de maritieme inscriptie. Een van de eerste auteurs die een mening heeft over het verzet van de Hollandse bevolking tegen de Franse overheersing was Theodoor Colenbrander. Colenbrander bracht in 1913 een onderzoek uit naar de inlijving van Holland in het Franse keizerrijk en de reactie daarop vanuit de bevolking. Volgens Colenbrander was het relatief rustig in Holland tijdens de Franse overheersing. Johan Joor is het hier niet mee eens, en komt in zijn onderzoek over de onrust in Holland tijdens dezelfde periode tot een geheel andere conclusie. Volgens hem was het in Holland zeer onrustig en de weerstand omvangrijk en gevarieerd. Colenbranders mening kwam volgens Joor voort uit het gebruik van te beperkt archiefmateriaal, bagatellisering en zijn concentratie op de

---

¹²⁷ Colenbrander, *Inlijving en opstand*, 149-153: Hij startte met de beschrijving van een incident waarin tegen de oproeping van maritieme *conscrits* werd verzet. Vervolgens ging hij over op de nederlaag van Napoleon in Rusland en zegt hij niets verder over de marine. Zijn voorkeur bleef bij het leger.

sociale elite.¹²⁸ Joor betichtte Colenbrander van een teleologisch uitgangspunt. Hij stelde, dat volgens Colenbrander de vorming van een constitutionele monarchie onder de Oranjes de natuurlijke uitkomst was.¹²⁹ In zijn recente dissertatie deed Van der Spek er nog een schepje bovenop. Hij schreef dat de manier waarop Colenbrander de Hollanders schetste, als slaven van de Franse *republique*, onjuist was. Volgens Van der Spek kwam dit beeld niet overeen met de waargenomen opstanden onder de Hollanders en de auteurs die zich toentertijd in schrift negatief uitlieten over het Franse regime.¹³⁰

Joost Welten maakte een kanttekening bij het verzet van de Hollanders tegen de Fransen. Volgens Welten kon de conscriptie, bijvoorbeeld in Weert, alleen een zodanig succes zijn als er medewerking was van de plaatselijke elite.¹³¹ Openlijke weerstand was pas merkbaar wanneer het Franse regime als zwak werd beoogd.¹³² Dit druist in tegen de mening van Colenbrander en nuanceert de stelling van Joor. Van der Spek was het niet zozeer oneens met Welten, maar legde uit dat het onderzoek van Welten niet zomaar toe te passen is op de rest van Holland. Weert behoorde toen niet tot Holland maar tot Frankrijk, en was een plattelandssamenleving. In Holland ging het om dichtbevolkte steden en daarom kunnen de bevindingen van Welten niet klakkeloos toegepast worden op de situatie in Holland.¹³³ Wel verschaft de studie van Welten, en soortgelijke onderzoeken naar het Franse, Britse of Pruisische leger, extra informatie om ons begrip van de Napoleontische oorlogvoering te verbeteren.¹³⁴

De medewerking van de plaatselijke overheid

Veel reacties vanuit de lagere bestuurslagen op de maritieme inscriptie zijn niet te vinden. In de correspondenties tussen de *maires* en de prefectuur gaat het vooral over persoonlijke en financiële zaken. Een bericht aan het hoofd van de loodsen gaat wel duidelijk over de inscriptie: 'Het doet mij leed mijnheer Uw. Ed. niet gunstig te kunnen antwoorden op de Uwe van 23 dezer opdat de lootsen van de loting der zeelieden werden uitgezonderd, de wetten zoo als Uw. Ed. bekend is, zijn zeer streng en dulden geene uitzondering...'¹³⁵ Dit beklag was de duidelijkste vorm van weerstand die er

---

128 Joor, *De Adelaar en het Lam*, 692- 693.

129 Ibid., 31.

130 Van der Spek, *Sous les Armes*, 374.

131 Joost Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom. De verstoring van de plattelandssamenleving in Weert* (Leuven 2007), 16.

132 Ibid., 30.

133 Van der Spek, *Sous les Armes*, 26.

134 Van der Spek, *Sous les Armes*, 26; Zie bijvoorbeeld Alan Forrest, *Conscripts and deserters. The army and French society during the Revolution and Empire* (New York en Oxford 1989); Jeremy Black, *Rethinking military history* (Londen en New York 2004).

135 NL-HaNA, Marine 1795-1813, inv. nr. 968, Van den President van het loodsbestuur H. van Andel à Brielle aan den minister Décrès 26 maart 1811.

gevonden is vanuit de lage bestuurlijke laag. Ene Van der Schelling, die *maire* was van Zevenhoven in de buurt van Alphen aan den Rijn van 1811 tot 1813, had kritiek op de politiek. Ook schreef hij gedichten met kritiek op vele zaken. Zo schreef hij een gedicht over de aanstelling van Lodewijk Napoleon in 1806. Daarna bleef het lang stil. Pas eind 1813 schreef hij twee gedichten over de bevrijding van het Franse gezag in 1813. In zijn gedichten was Van der Schelling niet zozeer anti-Frans, als wel antikoningschap. Waarom hij in de jaren na 1806 tot 1813 niets uitgegeven heeft is niet helemaal duidelijk. Waarschijnlijk heeft de strenge censuur die door de Fransen werd opgelegd hier iets mee te maken.¹³⁶ Matthijs Lok legt hij uit hoe de houding van de bestuurders past binnen de nieuwe samenleving die door Napoleon werd gevormd.¹³⁷ Zijn ideale samenleving was die van de gecentraliseerde politiestaat. Aan de ene kant werden de democratische principes en de politieke participatie, waar tijdens de Franse revolutie voor gevochten was, afgeschaft. Anderzijds stonden de veiligheid, welzijn en welvaart van de Europese bevolking bij de Napoleontische bestuurders hoog in het vaandel.¹³⁸ Pas na 1810 werd het bestuur steeds repressiever en nam het verzet tegen het bestuur vanuit de bevolking toe.¹³⁹ Binnen het Napoleontische bestuur had het burgerlijke bestuur een dienende functie ten opzichte van het leger: het was verantwoordelijk voor het leveren van genoeg manschappen en materialen voor de *Grand Armée*, zodat deze haar overwinningen kon binnenhalen. Via die weg straalde enige glorie van die overwinningen ook op het burgerlijk bestuur af.¹⁴⁰

Uit de historiografie rijst het beeld dat het strenge beleid vanuit Frankrijk leidde tot weinig kritiek vanuit de bestuurlijke laag. De strenge censuur is een van de redenen waarom er niet veel kritiek geleverd werd op het Franse gezag in de jaren van 1810 tot 1813. Jan te Winkel geeft als reden de paranoïde houding onder de bevolking zelf. Het is wel eens getypeerd dat 'Over den keizer zelf durfden er zich zelfs onder vertrouwde vrienden nauwelijks uitlaten, daar het op straat krioelde van spionnen en binnenshuis zelfs de muren ooren schenen te hebben'.¹⁴¹ Na de nederlaag van Napoleon in Rusland en omwenteling in Holland in 1813 kwam daar verandering in: '...schimpdichten op den keizer, die niet gedrukt mochten worden werden nu, zij 't ook met vrez en beven in handschrift verspreid'.¹⁴²

Of de *maires* het met het nieuwe bestuur geheel eens waren, is moeilijk te zeggen. Op enkele vlakken vonden ze de invloed van het Franse keizerrijk een onnodige bemoeienis met hun zaken. Zo

---

136 Nelleke Moser in *Oorlogsliteratuur in de vroegmoderne tijd. Vorm, identiteit en herinnering*, Lotte Jensen & Nina Geerdink (red.), 177; Joor, *Adelaar en het Lam*, 530-533.

137 Lok, *Windvanen*.

138 Ibid., 78.

139 Ibid.

140 Ibid., 79.

141 Jan te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* 4 (Haarlem 1918), 350.

142 Te Winkel, *Ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*, 351; Joor, *Adelaar en het Lam*, 534.

klaagde een *maire* uit het arrondissement van Dordrecht over de aanwezigheid van de *gendarmerie* in zijn gemeente. Die kwamen langs in zijn gemeente om te controleren of er geen deserteurs waren ondergedoken. De *maire* verzekerde hen dat dit niet het geval was en vroeg vervolgens 'of het noodzakelijk is dat de *gens d'armes* van tijd tot tijd langskomen...omdat de garde *Champ-être* alhier voldoende was'.¹⁴³ De twee *gens d'armes* gaven daarop volgens de *maire* geen adequaat antwoord. Ze stelden alleen dat het noodzakelijk was. Vervolgens was de *maire* ontzet, omdat hij via andere kanalen te horen kreeg dat de twee *gens d'armes* in kwestie hun beklag hadden gedaan bij hun commissaris dat ze bevraagd werden over hun aanwezigheid. De *maire* zocht het daarom een stapje hoger en legde zijn handelingen uit, over het eerder vermelde beklag, bij de onder-prefect te Dordrecht.¹⁴⁴ Gegeven de soort van samenleving die Napoleon met zich mee bracht in Holland waren de handelingen van de bestuurders acties om te voorkomen dat ze hun baan zouden verliezen. De politiestaat van Napoleon zorgde ervoor dat de lagere bestuurders zich niet durfde uit te laten over de politiek.

Uit het plaatselijke bestuur is niet eenduidig op te maken wat zij vonden van de maritieme inscriptie of de conscriptie. In het algemeen durfden de lagere bestuurders niet van zich te laten horen. Dit vanwege de censuur, angst om hun baan te verliezen en de paranoïde gedachte dat zelfs de muren oren hadden, zeker tijdens de jaren 1811-1813. Het relaas van de *maire* aan de onder-prefect te Dordrecht was afkomstig uit 1813, aan het einde van het Franse regime te Holland. En dat relaas ging niet over de maritieme inscriptie maar de inmenging van de Franse autoriteiten in zijn gemeente. De andere *maire* liet ook niet veel los over de maritieme inscriptie, maar de president van het loodswezen deed dat wel. In gematigde zin sprak hij zijn ongenoegen uit over de invoering van de inscriptie omdat ook de loodsen daar onder vielen. Dit was puur eigenbelang. Mocht het zo zijn dat hij zijn loodsen kwijtraakte, dan kwam zijn eigen baan als president van het loodswezen ook op de tocht te staan. Zo was het ook met de *maires*. Lieten die zich teveel uit tegen het Keizerlijke bewind dan liepen ook zij het risico om hun positie te verliezen. Toch als de autoriteiten aan de voordeur stonden en naderhand hun beklag deden over de *maire*, dan liet die *maire* van zich horen. Of dit ook gold voor de zeelui zelf komt hieronder aan bod.

Reacties op de dienstplicht

Het is niet eenvoudig te achterhalen hoe de individu dacht over de dienstplicht. Voor het landleger is het een en ander op te maken uit de overgebleven egodocumenten. Daaruit is op te maken dat ze allesbehalve uitkeken naar dienst in het Franse leger. Menig dienstplichtige uit de jaren 1811-1813 zag op tegen het militaire leven. Ze moesten afscheid nemen van hun normale leven en voor velen

---

143 NL-HaNA, Onder-prefect Dordrecht 1811-1813 (1815), inv. nr. 212, 13-10-1813 *Maire* van Heerjansdam.

144 Ibid.

waren ze voor het eerst gescheiden van hun ouders en vrienden.¹⁴⁵ Velen schreven naar huis dat ze liever thuis zouden zijn. Ze schreven over hun ervaringen als militair in het Franse leger, over alle taken die ze moesten uitvoeren en vooral over de verveling die ze voelden bij het hebben van een routine die voor maanden lang hetzelfde bleef. Maar voor ons is het interessanter om te kijken naar hoe de zeelui keken naar de maritieme inscriptie. Daarvoor zijn minder egodocumenten overgebleven dan bij de landmacht.

Het waren uiteindelijk de zeelui zelf die het meest te maken hadden met de maritieme inscriptie. Zij waren het immers die op de Franse Keizerlijke vloot moesten dienen en huis en haard moesten verlaten. Het was een inbreuk op hun persoonlijke belangen om deel te moeten nemen aan de loting voor de maritieme inscriptie. Het is niet gemakkelijk om vast te stellen hoe zeelui in het algemeen over de maritieme inscriptie dachten. Er zijn wel drie egodocumenten die ons op weg kunnen helpen: de memoires van Dirk Kooger (1780-1847), Jan Florenstein (1791-1824) en Jacobus Boelen (1791-1867).

De eerste reactie van de gewone zeeman op de maritieme inscriptie waren de memoires van Dirk Kooger (1780-1847) die tijdens zijn pensioen zijn ervaringen op papier heeft gezet. Hij beschreef zijn gehele beleving van het moeten verschijnen voor de loting, eerst die voor de kustkanonnières en vervolgens die voor de zeedienst. Kooger liet in zijn memoire snel merken dat hij het er niet mee eens was, omdat volgens hem al twee mannen uit zijn familie hadden moeten loten. Volgens Kooger had hij er recht op om 'achteraan het depot' geplaatst te worden, wat bij de conscriptie werd gedaan als de *conscrit* al een broer in dienst had.¹⁴⁶ Hierin verschilde de maritieme inscriptie van de conscriptie, omdat daarbinnen aan de hand van de burgerlijke staat van de loteling hij 'achteraan het depot' geplaatst kon worden. Dat gebeurde als hij een gehuwde huisvader met kinderen was, en niet of er al broers dienst deden. Bij de conscriptie was de burgerlijke staat niet van belang in de volgorde van loting. Natuurlijk waren onder de 20 tot 25 jarige jongens weinig huisvaders, terwijl bij de 24 tot en met 49 jarigen dit aandeel veel hoger zal zijn geweest. Binnen de Napoleontische politiestaat was dit toch een vorm van schappelijkheid tegenover de dienstplichtige burger. Het excuus van Kooger had geen effect op de raad van de loting, maar om alsnog te voorkomen dat hij moest opkomen voor actieve dienst maakte hij een afspraak met vier andere burgers: 'Ik vond het dan goed om met vier burgers een [garantie] aan te gaan om malkander te garanderen hetwelk ook geschieden'. Een van de mannen had bij de loting 'beet': 'Nu moest er nog een ramplazant voor den ongelukkige wezen. En die heeft ons nog gezaamlijk elfhonderd guldens gekost'.¹⁴⁷ Hier gaat het om de eerder vermelde 'garantie' die Kooger aanging met vier andere burgers. Dat Kooger samen met de andere burgers

---

145 Van der Spek, *Sous les armes*, 305.

146 Ibid., 155-156.

147 Liefhebber en Ambriola, *De avonturen van Dirk Kooger*, 137.

elfhonderd gulden kon missen laat zien dat Kooger allesbehalve arm was. In dit opzicht was er bij de maritieme inscriptie ook sprake van oneerlijke klassenverdeling. De rijke zeeschippers konden het zich veroorloven om een remplaçant te betalen, hetzelfde systeem dat in gebruik was bij de conscriptie, terwijl de arme beginnende zeeman dat niet kon. De welgestelden mensen konden het zich veroorloven om een ander persoon te betalen om voor hen in dienst te gaan. Hier is duidelijk te zien dat de regelingen van de conscriptie en de maritieme inscriptie in essentie hetzelfde waren, het betrof alleen een ander deel van de bevolking.¹⁴⁸

Vervolgens moest Kooger loten voor de zeedienst, en had hij een korte confrontatie: 'Kooger gij moet uw niet onderstaan om van Texel te gaan of daar zoude onaangename gevolge op kunnen lopen'.¹⁴⁹ De president van de commissie wees, of dreigde, hier op de gevolgen van niet komen opdagen voor de loting. Die konden verstrekkend zijn, zoals een hoge boete voor de loteling en zijn familie. Net als bij de conscriptie kon deze oplopen tot wel 1500 franc, wat gelijkstond aan 750 gulden in 1811.¹⁵⁰ Kooger stelde de manier van behandeling door de overheid niet op prijs. De inbreuk op het privé leven waar Pigeard het eerder over had werd door Kooger duidelijk gevoeld.¹⁵¹ Vervolgens werd Kooger ingeloot voor de zeedienst. Eerst werd hem gevraagd of hij lichaamsgebreken had die hem van de dienst zouden kunnen uitstellen. Hij antwoordde hierop met 'Neen, maar ik ben kofschipper.' Maar dit mocht niet baten omdat de burgemeester van Kooger hierop antwoord met 'Ja schipper geweest! En alzo zijt gij bekwaam voor den dienst.'¹⁵² Hier wordt een ander excuus opgevoerd om niet in dienst te hoeven gaan, namelijk het in dienst zijn als schipper in de koopvaardij. Dit excuus werd snel ontkracht.

Voor Kooger was het leven als maritieme *inscrit* maar van korte duur. Hij deed namelijk later na de loting zijn beklag bij ene Van Stralen die 'bij de loting tegenwoordig [was] en deze heer verrigten dien post voor den Onderprefect.' Na zijn verhaal gedaan te hebben tijdens een tocht naar Medemblik via 'schooijerschuijt' beloofde deze Kooger dat hij zijn zaak zou voorleggen bij de onder-prefect te Hoorn, waar hij toen een 'Brevet' *Come une kapitein ou long course* met het zegel van Napoleon Bonaparte kreeg. Dit hield in dat hij niet lager in dienst kon treden als eerste luitenant van een lineschip, of als commandant van een kanonniersboot of 'gonbrik'.¹⁵³ Het ging Kooger dus uiteindelijk nog voorspoedig af bij de maritieme inscriptie. Uiteindelijk wist hij via goede contacten, afspraken en zijn achtergrond de actieve dienst te ontlopen.

Een ander persoon die uit zijn persoonlijke herinneringen vertelt over de maritieme inscriptie

---

148 Van der Spek, *Sous les Armes*, 156.

149 Liefhebber en Ambriola, *De avonturen van Dirk Kooger*, 137.

150 Van der Spek, *Sous les Armes*, 157.

151 Pigeard, *La conscription au temps de Napoléon*, 8-9.

152 Liefhebber en Ambriola, *De avonturen van Dirk Kooger*, 137-138.

153 Liefhebber en Ambriola, *De avonturen van Dirk Kooger*, 140-141.

was Jan Florenstein (1791-1824). Jan Florenstein was een zeeman in de Hollandse marine al voordat het Koninkrijk Holland werd afgeschaft en Holland ingelijfd werd. Florenstein was afwezig toen dit gebeurde maar kwam aan in Holland toen de inscriptie net ingevoerd werd. Bij Florenstein is een andere vorm van ontwijking te zien. Na zijn terugkomst in Holland moest hij zich melden bij admiraal De Winter. Die berispte hem dat hij niet al eerder bij hem was langs gekomen. De Winter wilde hem namelijk meteen voordragen aan de minister als 'auxiliair officier'. Om deze reden werd Florenstein verzocht om geen gehoor te geven aan de maritieme inscriptie en gewoon thuis te blijven om nadere orders van De Winter af te wachten.¹⁵⁴ Tot tweemaal toe negeerde Florenstein de oproep voor de maritieme inscriptie. Vervolgens werd hij wederom uitgenodigd door De Winter, die hem vervolgens door verwees naar de prefect voor zijn aanstelling aan boord van een oorlogsschip te Texel.¹⁵⁵ Dit is het laatste en zeer merkwaardige gebeuren dat Florenstein vertelde. De Winter droeg hem op om opzettelijk niet op te komen dagen voor de maritieme inscriptie. Omdat hij hem al als officier aan wilde stellen. Dat De Winter de decreten van zijn meerdere zo zou dwarsbomen was hoogst opmerkelijk, en verder ook geen uitleg gaf is zeer jammer maar wekt ook argwaan. Is Florenstein op zijn woord te geloven? Tevens valt Florenstein weer binnen een hogere sociale klasse, want hij werd door De Winter zelf aangesteld als officier. Dit was niet vanzelfsprekend voor elke zeeman.

De derde persoon die de maritieme inscriptie had meegemaakt was Jacobus Boelen (1791-1876). Boelen was van jongs af aan een zeeman en besloot al gauw in dienst te gaan bij de marine. Op 1 januari 1809 voer hij als luitenant aan boord van het schip *Manly* en werd al gauw gevangen genomen door de Britten. Na zijn tijd in gevangenschap gaf hij zijn erewoord aan de Britten. Dit hield in dat hij tijdens de huidige oorlog niet meer ten strijde zou trekken tegen Groot-Brittannië. Desondanks werd hij na zijn terugkomst in Holland opgeroepen voor de maritieme inscriptie.

De dag voor de loting kwam een hellebaardier aan de deur waar Boelen woonde, die hem vertelde dat hij zich de volgende ochtend moest melden om negen uur aan de keizers werf.¹⁵⁶ Over het tafereel dat Boelen daar aanschouwde schreef hij dat 'die het niet, zoals ik, heeft bijgewoond en gezien de droefheid, jammer en radeloosheid van de meesten hunner, die van hun bestaan los gerukt...die zulks niet heeft gezien, kan zich bezwaarlijk een denkbeeld van den toestand en de gesteldheid van deze menschen vormen.'¹⁵⁷ Dit is het eerste verhaal dat ons enig inzicht geeft in de gemoedstoestand van de maritieme *inscripts*. Volgens Boelen zaten ze er niet op te wachten te moeten dienen aan boord van oorlogsschepen, vooral de huisvaders die dan hun familie moesten achterlaten. Als excuus om niet te hoeven dienen beriep Boelen zich op zijn erewoord, waar al gauw op gezegd werd dat dat niet meer aan de orde was voor hem. Hij werd in dienst gesteld niet als luitenant, maar

---

154 'Historische herinneringen van H.W. van Florenstein', 483.

155 Ibid.

156 Liefhebber en Ambriola, *De avonturen van Dirk Kooger*, 128.

157 Liefhebber en Ambriola, *De avonturen van Dirk Kooger*, 128.

als matroos der eerste klasse. Hoewel hij niet blij was met deze degradatie mocht hij al gauw examen doen voor aspirant der eerste klasse, waar hij ook voor slaagde.¹⁵⁸

Hierop vertrok Boelen naar Toulon, maar eerst ging hij nog naar zijn oude bak, de groep waarmee hij altijd samen at, terug. Deze bestonden allemaal uit maritieme *inscrits*. Boelen toont ons dat de lotelingen niet zomaar verdeeld werden over de schepen maar enigszins bij elkaar werden geplaatst. Waarom dit was legt Boelen niet uit. Vervolgens schreef Boelen over wat hij allemaal beleefde bij de Franse vloot te Toulon. Deze belevenissen waren voor hem over het algemeen positief. De vloot voer namelijk alleen bij een gunstige wind vanuit het zuidoosten uit, en kwam vrijwel nooit in aanraking met de blokkerende Engelse vloot, die volgens Boelen het bevel had niet aan te vallen met een zuidoosten wind, maar alleen met een noordwesten wind.¹⁵⁹ Als jonge officier maakt hij een bijzondere reis mee die hem leidde van Holland naar Toulon, waar hij uiteindelijk een tijd gevangen gezet werd na de nederlaag van Napoleon en de openlijke opstand in Holland.

Als we de drie verhalen overzien moeten we beseffen dat het gaat over privé vertellingen die tijdens hun leven nooit zijn uitgegeven. Zij hebben alle drie hun ervaringen op latere leeftijd op schrift gezet waardoor hun herinnering niet altijd betrouwbaar of compleet hoeft te zijn. Zij geven wel een indruk hoe er over de maritieme inscriptie gedacht werd, ook al is het op latere leeftijd. Wat opvalt is dat ze alle drie geprobeerd hebben aan de maritieme inscriptie te ontkomen. Kooger schakelde eerst een remplaçant in, vervolgens via goede contacten wist hij uit dienst te blijven. Florenstein echter wordt opgedragen niet te verschijnen voor de loting en krijgt later van De Winter een aanstelling als officier. Boelen, na tevergeefs zich te beroepen op zijn gegeven erewoord aan de Britten, is de enige die de dienstplicht niet wist te ontwijken. Bij zowel Kooger als Florenstein werd een gekleurd beeld van de maritieme inscriptie gegeven die niet altijd strookte met wat was weergegeven in de literatuur. Het is wel duidelijk dat ze persoonlijk niet positief dachten over de maritieme inscriptie.

De verhalen van Kooger, Florenstein en Boelen zijn allemaal bijzondere vertellingen over de maritieme inscriptie. Maar zij gaven alleen hun persoonlijke belevenissen weer. Het is alleen Boelen die ook de reactie van de andere zeelui weergaf. Ze waren ontdaan maar gingen niet in verzet. De geloofwaardigheid bij alle drie is discutabel. Toch liet Kooger de overeenkomst zien tussen de maritieme inscriptie en de conscriptie. Het verhaal van Florenstein zelf was een fantastische gebeurtenis die gekenmerkt werd door geen verdere uitleg. Het is zodoende geen betrouwbare bron. De beide personen zijn zelf ook niet significant of representatief voor de gehele beroepsgroep. Ze kwamen allemaal uit een hogere sociale klasse. Gewone zeelui hebben hun ervaringen met de maritieme inscriptie niet op papier gezet. Het enige goed gedocumenteerd voorval was een opstand in Den Haag van de plaatselijke bevolking tegen het oproepen van de zeelieden. De vrouwen van de

---

158 Ibid., 136.

159 Liefhebber en Ambriola, *De avonturen van Dirk Kooger*, 136-146.

vissers trokken in optocht naar de prefect in Den Haag om te protesteren tegen de maritieme inscriptie. Dit liep voor de gezaghebbers, voornamelijk de prefect De Stassart, daar gelukkig met een sisser af.¹⁶⁰ Maar er zijn andere bronnen die meer inzicht over de houding van de zeelui ten aanzien van de maritieme inscriptie kunnen geven.

De situatie in het departement van de Monden van de Maas

De lotingslijsten en de deserteurslijsten uit het departement van de Monden van de Maas kunnen ons helpen een beter zicht te geven op de houding van de zeelui ten aanzien van de maritieme inscriptie. Op de verhalen van Kooger, Florenstein en Boelen na zijn er helaas geen memoires van zeelui over hun ervaring met de maritieme inscriptie. De kranten gaven eveneens geen opinies van de zeelui weer. Noch hebben de zeelui zich via pamfletten of andere media geuit tegen de conscriptie en maritieme inscriptie. Zoals eerder is gezegd had de censuur van Napoleon ervoor gezorgd dat niemand dit durfde te doen. Alleen het voorval van de vissersvrouwen in Den Haag is een duidelijk teken van ongenoegen tegen de maritieme inscriptie. Een andere was de oproer op 26 maart 1812 ook in Den Haag. De dienstplichtige zeelieden kwamen en masse bij de prefectuur en bekogelden de voorgevel met straatstenen die ze daar te plaatse uit de weg opgroeven. Deze opstand was een kortstondige explosie van ongenoegen en geweld. Deze opstand werd niet opgevolgd door nog meer onrust en oproeren.¹⁶¹

De resterende bronnen waaruit af te lezen valt of de zeelui zich probeerden te verzetten tegen de maritieme inscriptie in het departement van de Monden van de Maas zijn de lotingslijsten en deserteurslijsten. Bij de lotingslijsten meldde de *maire* of er enige bijzonderheden waren in hun gemeente, zoals de zeelui die niet aanwezig waren. In het jaar 1811 waren er in totaal 129 zeelui in het gehele departement die niet kwamen opdagen.¹⁶² In de deserteelijsten staan de personen die zich werkelijk probeerden te onttrekken aan de maritieme inscriptie.

Plaats	1811
Rotterdam	76
Maassluis	28
Monster	5
Boskoop	4
Vlaardingen	4

---

¹⁶⁰ Joor, *De Adelaar en het Lam*, 166.

¹⁶¹ Ibid., 261-262.

¹⁶² NL-HaNA, Prefect Monden van de Maas 1811-1813, inv. nr. 384.

Hillegersberg	3
Lekkerkerk	3
Noord-Waddinxveen	3
Ammerstol	1
Beukeldijk	1
Zevenhuizen	1
Totaal:	129

Tabel 5: Afwezige zeelui tijdens de maritieme inscriptie in de Monden van de Maas in 1811.¹⁶³

In tabel 5 staan alleen de gemeentes weergegeven waar zeelui afwezig waren tijdens de loting in 1811. Het ligt voor de hand dat de meeste zeelieden woonden in plaatsen die dicht bij de kust lagen, maar ook in plaatsen die ver weg van de kust lagen, zoals Boskoop, stelde de overheid het aantal zeelui vast. Veel plaatsen die in tabel 2 stonden ontbreken hier. Dit komt omdat bij het doorgeven van afwezige zeelui dat per gemeente aan de prefect werd doorgegeven. In tabel 2 staan de kantons, die de data per gemeente al hebben verwerkt. De plaatsen waarin geen zeelui afwezig waren zijn weggelaten. Alleen de plaatsen waarin is vastgesteld dat zeelui afwezig waren worden genoemd. Bij de kleinere gemeentes, waar geen afwezigen vermeld werden valt af te vragen of de *maires* oprecht waren over de gang van zaken in hun gemeente. Van der Spek merkte op dat de prefecten, en zo ook de *maires*, er baat bij hadden om alles zo zonnig mogelijk voor te stellen.¹⁶⁴ Bijvoorbeeld de reactie van de prefecten op de circulaire van 13 juli 1812 om door te sturen hoeveel deserteurs er gemeld zijn in Holland. In totaal worden achttien deserteurs gemeld, terwijl in 1812 bij de marine alleen al 51 deserteurs geregistreerd werden.¹⁶⁵ Ondanks dat de weergaves van de *maires* en de prefecten ‘aangepast’ waren, was het niet zo dat ze hun quota’s niet haalden.

Het totaal aantal zeelui dat moest opkomen in de Monden van de Maas is uit deze lijsten niet compleet op te maken. In vele gemeentes kwam het niet eens voor dat een zeeman afwezig was voor de loting, en als dat wel het geval was kwam het aantal nooit boven de tien procent van het geheel aantal lotelingen uit. Enkele interessante gevallen springen wel naar voren uit de lijsten. Zo zijn er in de gemeente van Maassluis twee zeelui die niet kwamen opdagen voor de loting. Deze twee mannen, namelijk Arij van Batens en Kornelis Kapteyn, werden door de *maire* daarop gewezen en geboden zich te gaan melden als *inscrits* bij de prefectuur te Den Haag. Nadat hen dat verteld was deserteerden ze

¹⁶³ NL-HaNA, Onder-prefect Rotterdam 1811-1813, nummer toegang 3.02.10.06, inv. nr. 307, Brieven van de *maires* met opgave van de teruggekeerde varensgezellen, die ten tijde van de conscriptie op zee waren, 1811; *Ibid.*, inv. nr. 308, Staten en brieven van de *maires* met opgave van maritieme dienstplichtigen die bij de opkomst aanwezig waren, 1811 – 1812.

¹⁶⁴ Van der Spek, *Sous les armes*, 159.

¹⁶⁵ H. T. Colenbrander, *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840* 6 (Den Haag 1912), 1413.

allebei, zo zei de *maire*.¹⁶⁶ Dit was de meest extreme reactie op de maritieme inscriptie. Verder werd er ook niet gerept over mannen die deserteerden of de maritieme inscriptie actief ontweken. Bij de andere 127 mannen die afwezig waren, werd slechts bij enkele van hen vermeld waarom dat was. Voor degenen die een reden hadden opgegeven, was dat voornamelijk omdat ze op zee zaten.¹⁶⁷ Het is uit de afwezigheid van lotelingen niet goed op te maken of dit actief verzet tegen de inscriptie was of onvermogen. Uit de data van verschillende gemeentes komt geen eenduidig beeld naar voren. Bij sommige werd überhaupt niet genoteerd of er wel of niet zeelui afwezig waren. Hierdoor is niet te stellen of de afwezigheid van lotelingen een teken van verzet was.

Het lage aantal afwezige zeelui in het departement de Monden van de Maas was typerend voor Holland. Zo waren er in het grootste departement van Holland, de Zuiderzee, ook zeer weinig afwezige zeelui of dienstplichtontwijkers, *réfractaires* genaamd. Hoogenraad mat dat in Holland in de jaren 1811-1813 er 156 *réfractaires* waren. Van deze 156 waren er slechts drie afkomstig uit het departement Zuiderzee. Deze lage aantallen staan in schril contrast met die van het 'oude' Frankrijk. Bijvoorbeeld in het departement l'Herault waren er 7.520 *réfractaires* en deserteurs op een totaal van 14.016 *conscrits*.¹⁶⁸

Het is interessant om de cijfers van de maritieme inscriptie te vergelijken met de cijfers van de conscriptie voor de landmacht. Het is duidelijk dat een groot aantal soldaten van het Hollandse landleger wensten ontslagen te worden uit de dienst. In 1810 wilden zeker 1.329 beroepssoldaten en 1.248 vrijwilligers graag uit dienst treden.¹⁶⁹ De soldaten die geen ontslag kregen kozen veelal voor desertie. Militaire bevelhebbers N. C. Oudinot en F. Dumonceau, die nauw betrokken waren bij de incorporatie van het Hollandse leger in het Franse leger, waren zich hier van terdege bewust. Dumonceau gaf zelfs speciale orders uit aan zijn officieren om zich goed in te spannen om desertie te voorkomen. Van der Spek schrijft dat voor het gehele jaar van 1810 er in totaal 16.218 militairen *à l'interieur* (naar het binnenland) en 664 militairen *à l'étranger* (naar het buitenland/de vijand) deserteerden van het gehele Franse leger. Van deze in totaal 16.882 deserteurs komen er slechts tien uit Hollandse regimenten. In 1811 waren dat er elf. Deze cijfers, zo waarschuwt Van der Spek, moeten niet te nauw genomen worden. Want de exacte aantallen kunnen hoger of lager uitvallen omdat het archiefmateriaal te incompleet is om hier met volledige zekerheid een uitspraak over te kunnen doen. Wel is op te maken dat uit de Hollandse regimenten niet veel meer manschappen deserteerden dan uit de Franse regimenten. Het percentage aan deserteurs ligt ruwweg op 8%.¹⁷⁰

---

166 NL-HaNA, Onder-Prefect Rotterdam 1811-1813, nummer toegang 3.02.10.06, inv. nr. 307, *Maire van Maassluis aan de Onder-Prefect te Rotterdam*, april 1811.

167 *Ibid.*, inv. nr. 384.

168 Hoogenraad, *Bloedbelasting*, 60.

169 Van der Spek, *Sous les armes*, 302.

170 Van der Spek, *Sous les armes*, 302-303.

Ondanks de onvrede over de dienst, waren er onder de *conscrits* niet veel meer deserteurs dan er waren onder de oude Hollandse regimenten. De schaarse statistische bronnen die er zijn geven weer dat er in de Hollandse departementen gemiddeld niet meer deserteurs waren dan in de Franse departementen.¹⁷¹ Zo deserterden er uit het departement van de Monden van de Maas, in de jaren 1811-1812, 228 militairen.¹⁷² Uit de literatuur komt naar voren dat *conscrits* uit dezelfde regio's samen geplaatst werden in regimenten, en dat dit aanspoorde tot saamhorigheid omdat jongemannen met streekgenoten hun ervaringen konden delen en zo minder heimwee hadden. Want de literatuur stelt dat heimwee een van de grootste redenen voor desertie was voor de *conscrits*.¹⁷³ Heimwee kan wellicht een verklaring zijn voor het leger, maar voor de marine was dat niet iets nieuws. Het leven van een zeeman bestond uit het weg zijn van huis voor lange en onbepaalde periodes. Voor de zeelui die via de maritieme inscriptie opgeroepen werden was het gevoel van heimwee niet nieuw, er kan daarom niet gesteld worden dat zeelui deserterden vanwege enkel en alleen heimwee.

De enige bruikbare data zijn de lijsten van deserteurs. Deze zijn betrouwbaar en op verschillende plekken bewaard gebleven. Het is dus de vraag of hieruit opgemaakt kan worden of de zeelui het niet eens waren met de maritieme inscriptie. Dit zal aantoonbaar zijn als de mate van desertie significant hoger was tijdens de maritieme inscriptie dan tijdens enige andere periode daarvoor en in vergelijking met het Hollandse *conscrits* in 1811-1813. Ook zal aangetoond moeten worden of van deze deserteurs er een significant aantal afkomstig waren vanuit de maritieme inscriptie.

Het verhaal van de deserteurs

Desertie kwam ook voor op de vloot van de Republiek. In de tweede helft van de achttiende eeuw kwam desertie niet al te vaak voor bij de Rotterdamse admiraliteit. Pas in de laatste decennia van de achttiende eeuw kwam het opeens veel vaker voor. Het gemiddelde percentage aan deserteurs lag toen gemiddeld op 12%. De opgepakte zeelui kregen vaak een redelijke straf. Dit was dan een boete of 'laarzen'.¹⁷⁴ Laarzen was geslagen worden met de uiteinden van touw. De persoon die dit onderging werd vastgebonden aan een raamwerk en kreeg op zijn achterkant een aantal slagen met het touw. Het maximaal aantal slagen was gesteld op 200.¹⁷⁵ De doodstraf, die wel toepasbaar was volgens de voorschriften op desertie, werd nauwelijks opgelegd. De reden voor desertie, zo blijkt uit de verhoren

---

171 Ibid., 307.

172 Ibid., 307-308.

173 Van der Spek, *Sous les armes*, 308; Forrest, *Conscrits and Deserters*, 96.

174 Bruijn, *Zeegang*, 90-91.

175 Ibid.

opgemaakt tijdens de processen, waren vaak verveling of drankmisbruik.¹⁷⁶ Verveling was er ook in 1811, zo blijkt uit de toestand aan boord. Nog maar twee dagen voor het bezoek van Napoleon in 1811 aan de vloot moesten er meer dan 300 prostituees verwijderd worden van de schepen. Enkele dagen na het vertrek van Napoleon waren die weer terug aan boord.¹⁷⁷

De bemanning van de Republiek hadden vrijwillig voor de dienst gekozen. Dat gold niet voor de dienstplichtigen in de Franse tijd. In Holland gold vanaf 1811 de Franse wetgeving. Deze laat nog eens zien hoe belangrijk de zeelieden in de ogen van de Franse wetgever was. In maar liefst 68 artikelen waarin omschreven werd wanneer iemand zich schuldig maakte aan desertie. Desertie wordt gedefinieerd als 'de onwettige afwezigheid van een zeeman uit zijn gebouw, de barak of het depot, of het ziekenhuis of schip'.¹⁷⁸ Iemand was schuldig aan desertie als ze, ten eerste, drie dagen of langer weg waren van hun schip. Ten tweede als ze hun plicht aan boord van een keizerlijk oorlogsschip hadden verlaten om dienst aan boord van een particulier schip te kunnen doen. Ten derde elke zeeman die zijn kwartier van verblijf nog niet verlaten had voor drie dagen of langer om zich te begeven naar zijn schip. Als vierde werd elke zeeman die zijn kazerne of depot of het ziekenhuis waarin die verbleef verlaten had voor meer dan drie dagen als deserteur beschouwd. De vijfde reden was elke zeeman die uit het ziekenhuis ontslagen was en die zich niet binnen drie dagen gemeld had bij zijn schip. En ten slotte elke zeeman die op verlof was en die na zijn verlof niet binnen acht dagen weer terug was.¹⁷⁹ Dus de zeeman die opgeroepen was via de maritieme inscriptie was al een deserteur als hij zich niet binnen drie dagen aan boord of bij de prefectuur meldde. Dit toont aan dat een zeeman al gauw schuldig was aan desertie. Het enige wat een zeeman hoefde te doen was thuis blijven en dan was hij binnen een week al bestempeld als deserteur. De Franse wet maakte ook onderscheid in vormen van desertie. Zo was er een verschil tussen zeelui die naar het binnenland deserteerden en die naar de vijand deserteerden. Op deserteren naar het binnenland stond geen zware straf, maar op deserteren naar de vijand stond de doodstraf, mocht de deserteur gearresteerd worden. Weglopen van boord was in de Franse tijd geen nouvelle.

Deserteurs kwamen voor bij de landmacht en de marine van 1811-1813. Dit kon een duidelijk teken van verzet zijn tegen de conscriptie en de maritieme inscriptie. Dit kan vastgesteld worden aan de hand van de deserteurslijsten. Deze lijsten geven aan hoeveel personen er van welk schip deserteerden in 1811, 1812 en 1813. De vragen die hier beantwoord gaan worden zijn (a) hoeveel deserteurs waren er, (b) van welke schepen deserteerden ze en (c) en hoe verhiel dit zich met het aantal deserteurs in de voorgaande oorlogsjaren.

---

176 Ibid., 246-247.

177 Hoogenraad, *Bloedbelasting*, 74.

178 NL-HaNA, Marine 1795-1813, inv. nr. 968, *Instruction pour l'exécution du Décret impérial du 4 mai 1812, répressif de la désertion des Marins et des Militaires du département de la marine*, p. 10-12.

179 Ibid.

In tabel 6 is te zien hoeveel zeelieden van welk schip of *equipage* (bemanning) er in de jaren 1811-1813 deserteerden. (Bij de schepen met een * achter de omvang is met behulp van de literatuur

Linieschepen	Aantal kanonnen	bemanning	1811	1812	1813	totaal
<i>Utrecht</i>	74-90*	500-900*	1	0	0	1
<i>Doggersbank</i>	74-90*	500-900*	0	1	3	4
<i>Evertsen</i>	74	500-700*	0	13	16	29
<i>Kroonprins</i>	80	717	1	0	4	5
<i>Brabant</i>	74	500-700*	0	1	1	2
<i>Rotterdam</i>	74-90*	500-900*	0	7	19	26
<i>Johan de Witt</i>	74-90*	500-900*	3	0	0	3
<i>Equipe 72</i>	?	500-700*	2	0	0	2
<i>Equipe 73</i>	?	500-700*	1	2	0	3
<i>Equipe 78</i>	?	500-700*	2	3	0	5
Fregatten						
<i>Minerva</i>	26	150-200*	5	0	0	5
<i>Maas</i>	44	300-400*	0	12	7	19
<i>Maria Rijgersbergen</i>	26-44*	150-400*	0	0	3	3
<i>Aurora</i>	26-44*	150-400*	0	0	6	6
<i>Friesland</i>	26-44*	150-400*	1	0	0	1
Flottielje vaartuigen						
Kanonnerboot nr. 174	?	?	1	0	0	1
<i>Ferretier, brik</i>	16	73	0	12	1	13
Kanonnerboot nr. 178	?	?	1	0	0	1
<i>Venus, korvet</i>	?	?	0	0	5	5
Geen schip aangegeven	-	-	2	0	0	2
Totaal:	688-806	6.190-6.960	20	51	65	136

Tabel 6: Aantallen deserteurs aangegeven per schip in Holland in de jaren 1811-1813.¹⁸⁰

gegeven hoe groot hun bemanning was.¹⁸¹) Het gaat om schepen die lagen op de reede van Texel of op de Schelde. Wat duidelijk is geworden vanuit de bron en via de literatuur is dat in de jaren 1811-1813 zeelui niet per se tot een schip behoorden maar eerder tot een *equipage*. Deze *equipage* werd vervolgens geplaatst op een schip en kon dus ook overgeplaatst worden naar een ander schip als daaraan behoefte was. Een *equipage de haut-bord* bestond standaard uit 500 tot 700 man.¹⁸² Van

180 NL-HaNA, Marine, inv. nr. 740 en 741, register van deserteurs 1812-1813; NL-HaNA, Prefect Monden van de Maas, inv. nr. 381, Registers van signalementen van deserteurs met gegevens over hun veroordeling en eventuele weder in dienst treding, met indices; NL-HaNA, Marine, inv. nr. 415-416, Soldijboek van het schip *Kroonprins*; NL-HaNA, inv. nr. 412, Soldijboek van het schip *Ferretier*; J.J. Backer Dirks, *De Nederlandsche zeemagt in hare verschillende tijdperken geschetst*, 4 (Den Haag 1890), 249-265.

181 Rodger, *The Command of the Ocean*, 209; Sam Willis, *The Glorious First of June. Fleet battle in the Reign of Terror* (Londen 2011), 333-351.

182 Backer Dirks, *Nederlandsche zeemagt*, 253-269.

de twintig die waren gedeserteerd in het jaar 1811 waren er twaalf via de maritieme inscriptie in dienst gekomen, twee via de conscriptie en er zat één remplaçant bij.¹⁸³ In totaal waren er 136 man die deserteerden van zeventien schepen en twee kanonneerboten. Van deze 136 waren er twintig die deserteerden in 1811, 51 in 1812 en 65 in 1813. Volgens een andere bron zijn er 129 deserteurs in het jaar 1813.¹⁸⁴ Er is dus enige discrepantie tussen de verschillende archiefstukken. Maar een verschil van zeven is verwaarloosbaar, want op een vloot van zeventien schepen met ruim 6.000 zeelui is 136 man geen significant hoog aantal.

Het aantal deserteurs in 1811 was gemiddeld 0,33%, in 1812 0,74% en in 1813 gemiddeld 1%. Er was een significante toename in deserteurs in 1812 en 1813. Van 20 naar 51 en vervolgens naar 65 deserteurs per jaar is in procenten eerst een toename van 105% in 1812 en een toename van 27% in 1813. Volgens G. J. A. Raven was tijdens de Vierde Engels-Nederlandse Oorlog op het hoogste punt er sprake van 12% desertie per bemanning.¹⁸⁵ Jaap Bruijn berekende in de achttiende eeuw van 1783 tot 1789 gemiddeld 14%. De aantallen van 1811-1813 zijn beduidend lager dan die van 1780 tot 1789. Daarnaast is het in vergelijking met het landleger ook veel lager, omdat daar 8% van de manschappen deserteerden gemiddeld.¹⁸⁶ In tabel 6 staat ook de omvang van de bemanningen van de schepen en waarvan zeker is hoeveel kanonnen ze voeren. Het aantal kanonnen aan boord bepaalde voor een groot deel hoeveel bemanning er moest zijn.¹⁸⁷ Bij vele schepen is niet bekend hoe groot ze daadwerkelijk waren qua afmetingen. In de archieven is geen materiaal gevonden waarin weergegeven stond wat de omvang van de schepen was en hoe groot de bemanning was. Als het aantal deserteurs in procenten van de bekende schepen berekend wordt dan was er bij de *Evertsen* tussen de 3,7% en 5,2% deserteur.¹⁸⁸ Bij de *Kroonprins*, het enige linieschip waarvan met zekerheid is vastgesteld hoe groot de bemanning was, was 0,7% deserteur. Aan boord van het fregat de *Maas* werd tussen de 4,8% en 6,3% deserteur. De grote uitschieter van het geheel was de brik *Ferretier* met 18% aan deserteurs. Als gekeken wordt naar de herkomst van de deserteurs dan valt op dat het een gemêleerd gezelschap was. Enkelen waren voor de inlijving al in dienst als matroos. Sommigen waren vrijwillig in dienst gegaan na 1811 en hier en daar zit er een matroos tussen afkomstig uit de maritieme inscriptie. Het aantal maritieme *inscripts* onder de deserteurs was niet buitengewoon groot. Het aantal deserteurs in de jaren van 1811-1813 was per schip tussen de 0,7% en 18%. Het was per schip zeer verschillend maar over het algemeen was het aantal veel lager dan de 12% tot 14% waar in

---

183 NL-HaNA, Prefect Monden van de Maas 1811-1813, inv. nr. 381.

184 Ibid., Marine 1795-1813, inv. nr. 389.

185 G. J. A. Raven, 'Aanhoudend sukkelen om bootsvolk. Een keerpunt in het personeelsbeleid van de marine, 1775-95', in: *Tijdschrift voor Zeeschiedenis*, 2 (1982) 132-142, aldaar 138.

186 Van der Spek, 302-303

187 Raven, 'Aanhoudend sukkelen om bootsvolk', 138.

188 3,7% bij een bemanning van 700 en 5,2% bij 500.

de jaren 1780-1789 sprake van was volgens de literatuur.¹⁸⁹ Het is bijzonder dat deze aantallen zo laag waren. Daarbij is het ook geen significant aantal dat deserteert. Alleen de brik *Ferretier* had een bijzonder hoog aantal.

Een verklaring voor het lage aantal deserteurs vloeit niet vanzelfsprekend voort uit de al bestaande literatuur. Met betrekking tot de mening van de dienstplichtigen en zeelui over de marine spreekt het zichzelf tegen. Volgens Hoogenraad waren de dienstplichtigen in Holland niet vrijwillig bereid om bij de marine te dienen. Het aantal vrijwilligers voor de zeedienst in het departement Zuiderzee was nog geen vijftien man op een totaal van duizend lotelingen.¹⁹⁰ Het argument van Fehrmann, waar Hoogenraad zich op beroept, strookt niet met wat door hem zelf gesteld werd. Eerst legde Fehrmann uit hoe er in het jaar 1812 gevreesd werd voor een Engelse invasie vanwege de grote vloot die voor de kust in zicht lag. Ook vermeldde hij dat er ook kleine invallen werden uitgevoerd door de Britten in Walcheren.¹⁹¹ Toch stelde Fehrmann daarna dat de Hollanders gerust waren dat hun zoons op de schepen zaten, omdat die nauwelijks uitvoeren en zo nauwelijks in gevaar kwamen.¹⁹² Dit komt niet overeen met dat de Britse marine in de buurt was en in staat was om naar keuze verschillende plekken aan de kust aan te vallen.¹⁹³ Herman stelde dat zelfs kanonneerboten aangevallen werden door de Britten als die zichzelf buitengaats vertoonden.¹⁹⁴ Ook schroomde de Britten er niet voor om de zeegaten op te varen om schepen te kapen en vernielingen aan te richten op installaties aan de kust.¹⁹⁵ Tevens hadden de autoriteiten niet veel vertrouwen in de zeelui en werden ze daarom op Franse schepen ingedeeld.¹⁹⁶ Deze stelling kan niet toegepast worden op het departement van de Monden van de Maas. Daar werd het grootste deel van de zeelui ingedeeld op schepen die lagen bij Texel of in de Schelde.¹⁹⁷ Hoogenraad baseerde zijn stelling op het werk van Colenbrander, die het heeft van een briefwisseling. Er werd niet gekeken naar de bronnen zelf om te achterhalen waar de zeelui daadwerkelijk heen werden gestuurd.

Onder de deserteurs kunnen we drie categorieën onderscheiden. De deserteurs die vrijwillig terugkwamen, de deserteurs die na arrest terugkwamen en de deserteurs die helemaal niet meer terugkwamen. De vrijwillige herintreders behoren tot de interessantste categorie. Een verklaring voor waarom ze dit deden werd door Hoogenraad gegeven. Hij stelde dat het veelal om moed ging. Hij beriep zich op een memoire van een *conscrit* die stelde dat er meer moed nodig was om te

---

189 Bruijn, *Varend verleden*, 248; Raven, 'Aanhoudend sukkelen om bootsvolk', 138.

190 Hoogenraad, *Bloedbelasting*, 75.

191 C.N. Fehrmann, *Onze vloot in de Franse tijd. De admiraals De Winter – Ver Huell* (Den Haag 1969), 118.

192 Ibid., 121.

193 Herman, *Geschiedenis onzer zeemacht*, 20-30.

194 Ibid., 20-21.

195 Ibid., 20-30.

196 Hoogenraad, *Bloedbelasting*, 74-76.

197 NL-HaNA, Prefect Monden van de Maas 1811-1813, inv. nr. 386, *Proces verbal*.

deserteren dan om te vechten tegen de vijand. Deze moed was vereist omdat een gearresteerde deserteur in het Franse leger vrijwel zeker de doodstraf stond te wachten als die zelf niet weer terug kwam.¹⁹⁸ Het is niet mogelijk een verklaring te geven voor waarom deserterende zeelui terugkwamen. Het ligt voor de hand dat de hoge boete op deserteren van invloed was maar ook angst voor maatregelen tegen verwanten zal meegespeeld hebben. Verder zal meegespeeld hebben dat door de registratie van de zeelieden het aanmonsteren bij een ander schip niet eenvoudig was.

In tabel 7 is te zien wat de pakkans was van deserteurs. Het eerste dat opvalt, is dat het percentage gearresteerde deserteurs dicht bij elkaar ligt van 1811 tot en met 1813. Het aantal vrijwillige herintreders liep op van 0 naar 20, ofwel van 0% naar 31%. Het aantal deserteurs dat door arrestatie terugkeerde loopt op van 4 naar 18. De periode tussen deserteren en arrest was over het algemeen zeer kort. Van nog géén dag tot één maand was de gemiddelde periode van desertie. Zo werd bijvoorbeeld Joost Witten uit Gouda op 25 november 1811 gearresteerd, op dezelfde dag dat hij deserteerde.¹⁹⁹ Onder alle 136 deserteurs waren er twee die tweemaal deserteerden. Op 8 april 1813 deserteerde Guillaume Frins uit Delft van het schip *Venus*. In mei werd Frins gearresteerd maar op 24 juni deserteerde hij weer, en werd vervolgens op 10 augustus door de *gendarmarie* aangehouden.²⁰⁰ De tweede recidivist was Lambert Lelieveld uit Den Haag van het schip *Kroonprins*.²⁰¹ Hij deserteerde op 4 mei 1813, werd op 12 juli 1813 opgepakt en deserteerde 2 oktober opnieuw. De rest van de deserteurs deden dit een keer. Dat Frins en Lelieveld ervoor kozen om tot tweemaal te deserteren is opvallend. Het aantal is niet significant, maar het is wel opvallend dat ze pas in de tweede helft van 1813 desertie pleegden. Een verklaring voor waarom het aantal deserteurs laag uitvalt was de locatie van de schepen. De ene helft lag notabene bij Texel, en de andere op de Schelde, verwijderd van het vasteland.²⁰² Het totaal aantal deserteurs per jaar neemt desondanks toe, dat zou in verband kunnen worden gebracht met de toenemende onrust in het keizerrijk. Zo was er eerst een oproer in Den Haag in 1812 en vervolgens waren er in de Monden van de Maas in april 1813 wijdverspreid oproeren onder de plaatselijke bevolking.²⁰³ Deze oproeren hebben niet hun weerklank gevonden op de vloot.

Het was niet eenvoudig voor de deserteur om op vrije voeten te blijven. Ten eerste werden ze opgespoord door de *gendarmarie*, en daarbij stond er een beloning op het aangeven van aangehouden deserteurs. Deze beloning was 25 franc per aangehouden deserteur. Sommige deserteurs wisten op vrije voeten te blijven, namelijk gemiddeld 60%, en het liep af naar 41% in 1813.

---

198 Hoogenraad, *Bloedbelasting*, 61-62.

199 NL-HaNA, Marine 1795-1813, inv. nr. 740, Register van Deserteurs 1812.

200 Ibid., inv. nr. 741, Register van Deserteurs 1813.

201 Ibid.

202 Backer Dirks, *De Nederlandsche zeemagt*, 253-275.

203 Joor, *Adelaar en het lam*, 209-210.

Blijkbaar vonden de meeste zeelieden het beter om bij hun schip te blijven. Meerdere argumenten kunnen hiervoor aangedragen worden. Ten eerste de positieve zaken, namelijk de saamhorigheid

	1811	1812	1813	Totaal
Deserteurs	20	51	65	136
Gearresteerd door Gendarmes	4	9	18	31
Vrijwillige herintreding	0	3	20	23
% gearresteerd	20	18	28	23
% vrijwillig heringetreden	0	6	31	17
% op vrije voeten	80	76	41	60

Tabel 7: Aantallen deserteurs van de schepen en de pakkans van 1811-1813.²⁰⁴

onder de bemanningen, het dicht bij huis zijn, het hebben van een vast inkomen en de lage kans van het daadwerkelijk uitvaren. Ten tweede de negatieve zaken, namelijk de strenge controle van de *gendarmerie*, de zware straffen en boetes die stonden op deserteren en het, althans voor de schepen bij Texel, afgesloten zijn van het vasteland. Ook de gevolgen voor hun families in Holland zal zwaar meegewogen hebben voor de dienstplichtige zeelui. Als zij overgingen tot desertie dan was het uiteindelijk de familie thuis die de *maire* en de *gendarmerie* op bezoek kreeg en de boetes moest betalen.

In tabel 8 staat weergegeven in welk seizoen er gedeserteerd werd. De meeste deserties waren er in de zomer en het najaar. Dit kan verband houden met het binnenhalen van de oogst bij hun familie of in hun woonplaats.²⁰⁵ Zeelieden waren geen handarbeiders van origine, maar een extra stel handen was altijd gemakkelijk op land. De meeste deserties waren in de winter, maar dit is ook moeilijk te verklaren. Een reden kan zijn dat de levensomstandigheden aan boord niet zo goed waren in de winter als in de zomer. Met de koude wintermaanden was een huis met een kachel een beter verblijf dan een winderig onverwarmd houten schip op het water. Of het aantal deserties samenhang met de orders die de manschappen kregen valt niet te stellen. Om een voorbeeld te

²⁰⁴ NL-HaNA, Marine, inv. nr. 740 en 741, register van deserteurs 1812-1813; NL-HaNA, Prefect Monden van de Maas, inv. nr. 381, Registers van signalementen van deserteurs met gegevens over hun veroordeling en eventuele weder in dienst treding; met indices.

²⁰⁵ Forrest, *Conscripts and deserters*, 96-97.

Seizoen	winter	voorjaar	zomer	najaar
1811	4	2	8	6
1812	24	1	10	16
1813	15	24	10	7
Totaal	43	26	28	29

Tabel 8: Aantallen deserteurs en seizoenen van desertie.²⁰⁶

geven: in de winter van 1811 werden de schepen *Maria Rijgersbergen*, *Aurora*, *Venus* en de *Lynx* klaargemaakt om te worden uitgezonden naar Java.²⁰⁷ Zij vertonen geen zeelui die rondom die tijd deserteerden.²⁰⁸ Uiteindelijk voeren deze fregatten niet uit omdat de Britten Java in 1811 innamen. De overzeese bezittingen van Holland waren toen allen in hand van de vijand. Vanaf toen werd alleen nog de Hollandse kust verdedigd.²⁰⁹ In de zomer van 1813 werden vier fregatten, waaronder de *Maas*, voorbereid om op zee te gaan.²¹⁰ Op 1 juni 1813 deserteren er vervolgens vijf zeelui van de *Maas*.²¹¹ De andere drie fregatten, de *IJssel*, *Trave* en *Weser* staan niet vermeld met enige deserteurs in de jaren 1811-1813.

Maatregelen tegen desertie

Uit het voorgaande blijkt dat er geen openlijk en voortdurend verzet was van de zeelui tegen de conscriptie voor de marine of de maritieme inscriptie. Het aantal deserteurs was immers van 1811-1813 tussen de 0,33% en 1%. Dit zal te maken hebben gehad met de strafmaatregelen die de Franse overheid nam tegen desertie. Deze zullen hieronder beschreven worden.

Aanvankelijk was het voor de plaatselijke bestuurders niet helemaal zeker wat ze nou precies moesten doen met deserteurs. In een missive van februari 1811 van de chef-militair in Rotterdam staat dat hij besloot een groep deserteurs vooralsnog op het schip te laten veroordelen onder de 'scheepsdiscipline' in plaats van zelf een oordeel te vellen. Wat deze scheepsdiscipline precies inhield, werd niet gezegd. Daarbij zegt de chef ook dat hij binnenkort de Franse wetten betreffende desertie zal doorsturen aan de commandanten.²¹² Binnen de eerder genoemde artikelen over desertie

206 NL-HaNA, Marine, inv. nr. 740 en 741, register van deserteurs 1812-1813; NL-HaNA, Prefect Monden van de Maas, inv. nr. 381, Registers van signalementen van deserteurs met gegevens over hun veroordeling en eventuele weder in dienst treding.

207 Backer Dirks, *De Nederlandsche zeemagt*, 259-260.

208 NL-HaNA, Marine 1795-1813, inv. nr. 381; *Ibid.*, 740-741.

209 Habermehl, 'De zeestrijdkrachten', 192-193.

210 Backer Dirks, *De Nederlandsche zeemagt*, 273.

211 NL-HaNA, Marine 1795-1813, inv. nr. 741.

212 NL-HaNA, Marine 1795-1813, inv. nr. 606, Pagina 13; *Ibid.*, De tweede van 10 dezer 'Dat het beter ware om de zaak van de 7 deserteurs in de missive van 5 dezer gemeld...'

stonden alle details voor het opsporen van deserteurs en wat met gearresteerde deserteurs gedaan moest worden. De maatregelen die genomen dienden te worden tegen deserteurs neemt een groot deel in van de wetten betreffende deserteurs. Deze maatregelen zijn talrijk en verreikend.

Zodra het bevestigd was dat een matroos was gedeserteerd werd er een zeer uitgebreid mechanisme in gang gezet. Het begon met de melding van desertie door de commandant van de deserteur. Die werd op zijn beurt verzocht in meervoud een signalement te beschrijven van de deserteur. Dit signalement werd vervolgens verspreid naar de verschillende autoriteiten. De chef van de *gendarmerie* en de *maire* van de commune waar de matroos woonachtig was en waar diens familie nog aanwezig was kregen beiden een signalement. Hen werd verzocht deze te kopiëren. Daarop ging de *maire* op bezoek bij de familie van de deserteur. Hij vertelde onder andere welke straffen er stonden op het verbergen van een deserteur en welke voordelen de deserteur had aan het zo snel mogelijk weer terug in dienst treden. Na het verspreiden van het signalement werd deze opgenomen in een register dat alle signalementen bevatte van de deserteurs. Dit register werd regelmatig bijgewerkt om op de hoogte te blijven van het aantal nog op vrije voeten zijnde deserteurs en wie er al wel opgespoord was.

Bijna alle deserteurs die werden gearresteerd, waren door de *gendarmerie* opgespoord. Dit betekent dat de familieleden hun eigen zoons/broers/vaders dus niet aangaven. Burgers kregen een beloning als zij deserteurs aangaven, maar dit blijkt in de praktijk nauwelijks voor te komen. De plaatselijke *maires* deden wel hun plicht door in hun commune op onderzoek uit te gaan. Zo schreef de *maire* van Giessendam op 23 juni 1811 dat hij van een deserteur '...zijne familie, welke zich nog hier bevindt kennis [heb] doen geven van het gevaar te welk de verbergings van deserteurs bedreigt met mededeling tevens van de gunstige dispositie, welke eene terug kering voor het einde dezer maand, voor hem ten gevolge zoude hebben.'²¹³ Als de deserteur gevonden werd dan moest hij verschijnen voor een speciale maritieme krijgsraad. Een voorbeeld hiervan is de veroordeling van ene Maarten de Haan. Hij deserteerde op 31 december 1812, maar hij werd al gauw gearresteerd. Hij moest verschijnen voor de maritieme krijgsraad. Bestaande uit verschillende officieren van verschillende schepen. De commandant van een van de schepen fungeerde als president van de raad. De Haan werd vertegenwoordigd door een officier.²¹⁴ Na het verhoor ging de raad in overleg.²¹⁵ De Haan werd veroordeeld tot het spitsroeden lopen langs dertig man en een boete van 1500 franc.²¹⁶ Het spitsroeden lopen hield in dat de veroordeelde over het dek van het schip in een rechte lijn

---

213 NL-HaNA, Onder-Prefect Dordrecht 1811-1813 (1815), inv. nr. 212, Maire van Giessendam aan de Onder-Prefect te Dordrecht 23-06-1811.

214 NL-HaNA, Marine 1795-1813, inv. nr. 968, *Ministère de la Guerre*, Paris le 11 novembre 1813.

215 Ibid., *Le nommé Maarten de Haan qualifié ci-dessus, est-il convaincu de s'être rendu coupable du crime de désertion?*

216 Ibid.

moest lopen met aan weerszijden zeelui, gewapend met een stok, waarmee ze de veroordeelde moesten slaan wanneer die langskwam.²¹⁷

Het is gebleken dat bestuurders de maatregelen van de Franse bezetters naar behoren uitvoerden en voornamelijk op hun eigen belangen lette. Zij keken nauwelijks om naar de gewone zeelui. De verhalen van Kooger en Florenstein geven eveneens geen duidelijke kijk op de mening van de gewone zeelui over de maritieme inscriptie. Ten eerste waren deze twee personen van een hogere sociale klasse en is hun verhaal niet kenmerkend voor de gewone zeeman. Ten tweede zijn bij beide hun verhalen vraagtekens te zetten of het wel helemaal waar was wat ze opgeschreven hebben. De twee verhalen en de betrouwbaarheid daarvan geven de hiaat in het bronnenmateriaal weer waardoor een goed beeld geven onmogelijk is. Het verhaal van Boelen gaf een kleine kijk op de gemoedstoestand van de *inscrits*, maar blijft zeer summier. De overlevering van de gewone zeelui is non-existent. Er zijn geen betrouwbare egodocumenten waaruit opgemaakt kan worden wat de meningen waren. Wat werd er daadwerkelijk gedacht over de inlijving? Waren de zeelui echt tegen de maritieme inscriptie? Ontvluchtten ze de plaatselijke autoriteiten om niet mee te hoeven doen aan een loting? Van dit laatste kan gesteld worden dat dat geen resultaat gehad zou hebben. Omdat de gehele maritieme sector in de gaten gehouden werd en niemand op een schip mocht varen zonder zich gemeld te hebben voor de maritieme inscriptie. Verder is in de kranten ook niet vermeld of er wijdverspreid opstanden waren, laat staan dat een gewone zeeman zich uitgelaten heeft over de inscriptie. De enige duidelijke en betrouwbare data die aan ons is overgeleverd zijn de lijsten van deserteurs. Hierin is wel te zien waar en wanneer zeelui deserteerden.

De maatregelen die genomen werden tegen de desertie van zeelui uit de marine zijn legio. Wat opvalt, is dat het merendeel pas echt van toepassing was nadat een matroos gedeserteerd was. Het waren wetten en maatregelen die de opsporing van deserteurs moest bespoedigen. De boetes voor de deserteur of dan wel zijn familie die wel 1500 franc konden zijn, de beloning voor de vindere die 25 franc voor een gedeserteerde zeeman bedroegen, en de lijfstraffen voor de deserteurs zelf, waren allemaal meer een behandeling van het symptoom in plaats van de aandoening van desertie zelf. Het enige wat uit de bronnen naar voren komt dat duidelijk als preventieve maatregel te beschouwen valt was de verkondiging van kapiteins aan hun respectievelijke bemanningen over de straffen die staan op het deserteren van de dienst, via het voorlezen van de artikelbrief. Het is wel te zien dat de omvangrijke opsporing van deserteurs wel zijn vruchten afwierp. Zo werd uiteindelijk 50 procent van de deserteurs in 1813 weer gevonden, via arrest of uit vrijwillige keuze. Deze pakkans was in de jaren daarvoor aanzienlijk lager. De maatregelen mochten dan wel niet preventief zijn maar ze zorgden wel voor resultaat. Het aantal deserteurs in de paar jaar die hier aan de orde komen

---

217 De Franse term hiervoor was *bouline*.

hebben ook een stijgende lijn. Van twintig in 1811 tot aan 65 in 1813. Deze significante toename werd alleen overschaduwd door ten eerste het percentage van het geheel dat het representeert en de mate van vrijwillige herintreding van de deserteurs. Het valt niet te zeggen dat het aantal deserteurs veel hoger was dan die van het landleger, noch dat het aantal hoger was dan voorkwam in voormalige oorlogsjaren.

Conclusie

De periode van 1780 tot 1813 bracht vele veranderingen in het bestuurlijk bestel van Holland. In 1795 werd de Republiek opgeheven en kwam de Bataafse Republiek tot stand. In 1806 werd de Bataafse Republiek vervangen door het Koninkrijk Holland met Lodewijk Napoleon als koning. In 1811-1813 was Holland onderdeel van het Franse keizerrijk. Deze veranderingen liet de organisatie van de marine niet onberoerd. De verschillende admiraliteiten werden opgeheven en samengevoegd tot één admiraliteit. De Bataafse marine bleek niet opgewassen tegen de Britse marine en bleef grotendeels binnengaats. Na 1811 kwam daar niet veel verandering in. De marine verloor haar zelfstandigheid. De

meeste marine officieren en personeel bleven dienen op hetzelfde station en slechts een klein deel moest dienst gaan doen in Toulon. De Fransen voerden wel een nieuwe vorm van werving in voor de marine en het landleger. Voor zowel de landmacht als de marine kwam er de verplichting voor jongemannen om hun heerser te dienen. Voor zeelui kwam er een verplichte registratie. De Franse overheid beseftte terdege dat de zeelui een bijzondere groep militairen waren. De invoer van de maritieme inscriptie leverde in bestuurlijk opzicht weinig problemen op. Er was plaatselijk wel verzet, zoals enkele malen in 1812 en 1813 in Den Haag, maar algemene onrust bleef uit. De inschrijving van de zeelieden verliep rustig. Sommigen kwamen niet opdagen maar dit had vooral te maken met dat ze op zee waren.

De maritieme inscriptie bracht verschillende vereisten en beperkingen met zich mee voor de zeelui. De gewone zeeman moest in de gaten gehouden worden en mocht zich niet zomaar buiten zijn plaats van verblijf begeven zonder specifieke toestemming. De wetten voor de maritieme inscriptie vergrootte de controle op de zeelieden. Zij moesten ook hun plicht doen voor het keizerrijk. Zeelieden die zich niet lieten registreren konden hun beroep niet uitoefenen. Uit de bronnen blijkt dat slechts enkelen géén gehoor gaven aan deze oproep om zich te laten registreren. Over de verdere gevolgen daarvan voor die paar personen is helaas niets bekend. De mensen die zich wel lieten registreren werden voor een deel opgeroepen en voor een deel in reserve gehouden.

Het is al met al niet gemakkelijk om te achterhalen hoe de zeelui van Holland en die van het departement van de Monden van de Maas in het bijzonder dachten over de maritieme inscriptie. Er gold een censuur in het koninkrijk Holland. Dat maakte dat in de officiële correspondentie en kranten geen openlijk verzet geuit werd tegen de Franse maatregelen. En er zijn wel enige egodocumenten die inlichtingen verschaffen over de maritieme inscriptie, maar deze kunnen niet als maatstaf voor alle zeelieden gelden. De auteurs waren afkomstig uit hogere sociale klassen en schreven hun verhalen jaren na dato. Het is dan ook de vraag in hoeverre hun verhalen te vertrouwen en compleet zijn. Uit de lotingslijsten en deserteurslijsten valt nog het beste op te maken hoe de zeelieden over de inscriptie dachten. Er was in de jaren 1811-1813 in Holland sprake van desertie, maar het ging niet om enorme aantallen. Het ging op een totaal van ruim 6.000 man om slechts 136 matrozen die deserterden. Van die 136 was een klein deel afkomstig uit het departement de Monden van de Maas. De matrozen die deserterden deden dat vaak in de warmere maanden van het jaar. Er is geopperd dat ze dat deden om dan de oogst binnen te halen in hun thuis gemeente, maar dit is niet aantoonbaar. De meeste deserties vonden plaats in de wintermaanden. Het argument van het helpen met de oogst gaat dan ook niet op. Veel deserteurs keerden al gauw vrijwillig terug aan boord. De bronnen bieden geen heldere verklaring. In de literatuur is eenmaal geopperd dat dit kwam door de angst voor de consequenties. Meer onderzoek is vereist om een adequate verklaring op dit verschijnsel te kunnen geven. Een auteur oppert dat heimwee en melancholie ook bijdroegen aan het

maken van de keus om te deserteren. De heimwee en melancholie kwamen door het weg zijn van huis en haard. Voor de zeelui lijkt dit geen adequate verklaring, want zij waren immers gewend lang op zee te zijn en weg van huis. Een reden kan zijn geweest de hoge boetes die stonden op desertie die dan verhaald werden op de naaste familieleden van de deserteur. Het geval van de veroordeling van de deserteur Maarten de Haan laat zien dat de boete zo hoog als 1500 franc kon zijn. Dit verklaart waarom de deserteurs nooit lang wegbleven. De anderen die dat niet deden werden voor een klein deel gearresteerd door de *gendarmarie*.

De lage aantallen en het feit dat een deel vrijwillig terug in dienst trad geeft aan dat de onrust onder de matrozen niet zo hoog was dat ze de gevolgen van desertie wilden riskeren. Met name in het jaar 1813, waarin het aandeel gearresteerde deserteurs lager was dan het aandeel vrijwillig teruggekomen deserteurs. Een ander feit dat een klein verschil gemaakt kon hebben was dat veel zeelui van de maritieme inscriptie in hun eigen land dienst bleven doen en dat er maar enkelen naar verre oorden gestuurd werden. Zeker na het verlies van Java in 1811 had de Hollandse marine geen belangrijke overzeese bezittingen en werd kustverdediging de voornaamste taak. Ondanks dit waren er zeelui die deserteerden en niet meer vrijwillig terugkwamen. De rest die wel terugkwamen waren hoogstwaarschijnlijk gedeserteerd vanwege verveling en kwamen terug uit angst voor de boetes.

Voor het tegengaan van desertie had de Franse regering een reeks aan wetten opgesteld waarin exact gedefinieerd stond wanneer iemand een deserteur was. De vele maatregelen die getroffen werden, namelijk het uitvaardigen van beloningen voor gevonden deserteurs, het beboeten van desertie en het duidelijk maken aan elke *inscrit* welke gevolgen er hingen aan desertie hadden weinig effect. Van 1811 tot en met 1813 was er een gestage toename in het aantal deserteurs en de pakkans steeg ook langzaam. Ondanks de stijgende pakkans was de kans om op vrije voeten te blijven gemiddeld 60%. Deze hoge kans op het niet gepakt worden dringt de vraag op waarom er niet meer deserteurs waren. De verklaring is naar mijn mening dezelfde als bij de vraag waarom deserteurs vrijwillig terugkwamen, namelijk de hoge boetes die het deserteren als gevolg had.

Uit de lijsten van deserteurs valt niet absoluut te zeggen dat de Hollandse matrozen geheel tevreden waren. Zeker niet de matrozen die ver van huis waren omdat ze van oorsprong uit Frankrijk kwamen, maar de lage aantallen die voorkwamen geven ons wel het beeld van een gemoedelijke overgave van de matroos. Het was gemakkelijker om dienst te doen aan boord van een oorlogsschip, met een vast loon en een mate van zekerheid, dan tegen het bewind in te gaan en als het lukte om ergens aan boord te komen met veel risico te blijven varen in de koopvaardij of de visserij en afhankelijk te zijn van de waarde van je lading of de grootte van je vangst voor de hoogte van je inkomen. In dit opzicht bracht de marine te Holland enige mate van geborgenheid met zich mee. De grote lineschepen voeren nauwelijks uit in de jaren 1811 tot 1813. Terwijl de zeelui die hun kost verdienden via vissen of de zeehandel altijd te maken hadden met de vijandige Britse marine en

kapers die op hun lading uit waren. Dat wil niet zeggen dat de zeelui op de marineschepen niet in aanraking konden komen met de Britten. De Britse marine was namelijk niet te verlegen om kleine aanvallen uit te voeren langs de Hollandse kust of de zeegaten binnen te varen. Toch hadden de zeelui onder Napoleon een redelijk rustig leven aan boord van de Hollandse schepen bij Texel en op de Schelde. Overzees werden ze niet gezonden en verder dan via het land naar Toulon gingen ze ook niet. Gevaar was er altijd wel voor de zeelui. Maar het leven op zee bracht nu eenmaal dat gevaar met zich mee. Niet alleen vijandige schepen maar ook storm en onstuimig weer bracht gevaar met zich mee. Of de zeeman zelfstandig was of diende onder Napoleon maakte hier geen verschil in, want de zee herkent geen vlaggen, nationaliteiten of politieke overtuigingen.

Tot slot valt te zeggen dat de zeelui in het departement van de Monden van de Maas geen openlijk verzet pleegden tegen de conscriptie of maritieme inscriptie. Daarbij was de desertie van de Hollandse zeelui te laag om gezien te kunnen worden als een teken van verzet tegen het dienstplichtstelsel. In de historiografie bestaat geen overeenstemming over de vraag in hoeverre er verzet werd gepleegd tegen de Franse maatregelen. Dit onderzoek naar de zeelui in het departement van de Monden van de Maas laat zien dat er wel verzet was onder de zeelui maar niet in groepsverband. Ze kozen voor persoonlijk verzet en probeerden geen openlijke oproeren te veroorzaken. De zeelui als sociale klasse profileerde zichzelf niet als opstandig ten opzichte van de Franse regering en diens dienstplichtstelsel.

Bibliografie

Archief bronnen

Nationaal Archief, Den Haag

- Departement van Marine 1795-1813 (2.01.29.01)
  - Inv. 412, Soldijboek van het schip *Ferretier*.
  - Inv. 415-416, Soldijboek van het schip *Kroonprins*.
  - Inv. 606, Verbaal van de chef-militair van het sous-arrondissement der Marine, met register, 1811.
  - Inv. 740, Register van deserteurs 1812.
  - Inv. 741, Register van deserteurs 1813.

- Inv. 941, *Correspondance des commandants des autres escadres et flotilles*, 1811-1813.
- Inv. 968, *Marine-règlement pour la police et la surveillance des pêcheurs sur les côtes de l'arrondissement maritime de la Hollande*, 1811. *Circulaire*, 22 juin 1812, 1e division, *déserteurs. Règlement relatif au paiement et à régularisation des dépenses solde de la Marine qui doivent être acquittées sur revues rédigé en exécution des décrets impériaux des 30 mars et 17 avril 1812. Marine-port d' Amsterdam. Adjudication des marchandises nécessaires au service du port d' Amsterdam pendant l' année 1812. Extrait des ordonnances, lois, règlements, décrets et décisions sur l' inscription maritime*, 1811 (1811-1812).
- Prefect Monden van de Maas 1811-1813 (3.02.09)
  - Inv. 377, Lijsten van lotelingen, die naar hun onderdeel vertrokken zijn, van de lichte 1811.
  - Inv. 378, Lijsten van lotelingen, die naar hun onderdeel vertrokken zijn, van de lichte 1812.
  - Inv. 379, Lijsten van lotelingen, die naar hun onderdeel vertrokken zijn, van de lichte 1813.
  - Inv. 381, Registers van signalementen van deserteurs met gegevens over hun veroordeling en eventuele weder in dienst treding 1811-1812.
  - Inv. 384, Staten betreffende de lichte 1811, met begeleidende schrijvens 1811.
  - Inv. 386, *Proces verbal de Conseil de Levée à la Haye le 22 avril 1811*.
  - Inv. 387, Register van plaatsing door de raad van rekrutering voor de marine 1811-1812.
  - Inv. 389, Register van signalementen van deserteurs bij de marine, met index 1813.
- Onder-prefect Dordrecht 1811-1813 (1815) (3.02.10.02)
  - Inv. 212, Stukken betreffende de opsporing van deserteurs en de behandeling van dienstweigeraars, 1811 en 1813.
- Onder-prefect Rotterdam 1811-1813 (3.02.10.06)
  - Inv. 307, Brieven van de *maires* met opgave van de teruggekeerde varensgezellen, die ten tijde van de conscriptie op zee waren, 1811.
  - Inv. 308, Staten en brieven van de *maires* met opgave van maritieme dienstplichtigen die bij de opkomst afwezig waren, 1811-1812.

Gedrukte bronnen

Boelen, Jacobus, *Het merkwaardig dagboek van een Nederlandsch zeeman, 1795-1860 I* (Amsterdam 1942).

B. Gouly, *Inscription Maritime. Rapport et projet de loi* (z.p. 1795).

Florenstein, J.L. van, 'Historische herinneringen van H.W. van Florenstein (1791-1824)', *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* 5:2 (1901), 52 vv., 118 vv., 190 vv., 344 vv., 403 vv., 482 vv.

Leydse Courant, 4-3-1811.

Literatuur

Algra, A., en Algra, H., *Dispereert niet. Twintig eeuwen historie van de Nederlanden*, 3 (Franeker 1978).

Amersfoort, Herman, *Dienstplicht, draagvlak en democratie. Visies op de gewapende burgerdienst in Nederland en Europa sinds de achttiende eeuw* (Den Haag 1995).

Backer Dirks, J. J., *De Nederlandsche zeemagt in hare verschillende tijdperken geschetst*, IV (Den Haag 1890).

Black, Jeremy, *European Warfare in a Global Context 1660-1815* (New York 2007).

- *Rethinking military history* (Londen 2004).

Bruijn, Jaap R., *Varend verleden. De Nederlandse Oorlogsvloot in de zeventiende en achttiende eeuw* (Leuven 1998).

- *Zeegang. Zeevarend Nederland in de achttiende eeuw* (Zutphen 2016).

Bruijn, Jaap R., en Eyck van Heslinga, Els S. van, 'Seamen's Employment in the Netherlands (c.1600 to c.1800)', *Mariner's Mirror*, 70 (1984) 7-20.

Bromley, J.S.(red.), *The Manning of the Royal Navy: Selected Public Pamphlets, 1693-1873* (Greenwich 1976).

Colenbrander, H. T., *Inlijving en Opstand* (Amsterdam 1913).

- *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840*, 6 (Den Haag 1912).

Fehrmann, C. N., *Onze vloot in de Franse tijd. De admiraals De Winter - Ver Huell* (Den Haag 1969).

Forrest, Alan, *Conscripts and Deserters : The Army and French Society During the Revolution and Empire* (Oxford 1989).

Frykman, Nyklas, 'Seamen on Late Eighteenth-Century European Warships', *International Review of Social History*, 54:1 (2009) 67-93.

Geerts, Gérard A., *Samenwerking en Confrontatie. De Frans-Nederlandse militaire betrekkingen, voornamelijk in de Franse tijd* (Amsterdam 2002).

Groot, de, Sebastiaan, 'Het carrière-verloop van de zeeofficier onder vier Nederlandse marines (1793-1821)', *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis* 10:1 (1991) 20-40.

Habermehl, Nico, 'De zee strijdkrachten in de nadagen van de Republiek en in de Bataafs-Franse periode (1763-1815)' in: Bruijn, J.R., Wels, C.B., red., *Met man en macht: De militaire geschiedenis van Nederland 1550-2000* (Amsterdam 2003), 179-196.

Herman, H., *Geschiedenis onzer Zeemacht tijdens de Fransche overheersching, 1810-1814* (z.p. 1923).

Hoogenraad, P.D., *Bloedbelasting: de conscriptie in het departement Zuyderzee 1810-1813* (Ma-scriptie Amsterdam 2012).

Jonge, J.C. de, *Geschiedenis van het Nederlandsche zee wezen 6* (Haarlem 1848).

Joor, Johan, *De Adelaar en het Lam. Onrust, opruiing en onwilligheid in Nederland ten tijde van het Koninkrijk Holland en de Inlijving bij het Franse Keizerrijk 1806-1813* (Amsterdam 2000).

Kors, Arjan, *'t Is de plicht dat ied're jongen. Geschiedenis van de dienstplicht in Nederland* (Utrecht 1996).

Liefhebber, P. A., Ambriola, J. A., *De avonturen van Dirk Kooger. Texels zee kapitein 1780-1847* (Texel 1979).

Lok, Mathijs M., *Windvanen. Napoleontische bestuurders in de Nederlandse en Franse restauratie 1813-1820* (Amsterdam 2009).

Meuwese, Stan, *Twee eeuwen dienstplicht, discipline, dienstweigering en desertie* (Tilburg 2017).

Moser, Nelleke, 'Oorlog? Welke oorlog? Herinneren en vergeten in het Digt Memoriaal (1762-1815) van Cornelis van der Schelling', in: Jensen, Lotte en Geerdink, Nina (red.), *Oorlogsliteratuur in de vroegmoderne tijd. Vorm, identiteit en herinnering* (Nijmegen 2013), 163-181.

Naber, Joh. W. A., *Overheersching en Vrijwording. Geschiedenis van Nederland tijdens de inlijving bij Frankrijk, juli 1810-november 1813* (Haarlem 1909).

Oddens, Joris, *Pioniers in schaduwbeeld: het eerste parlement van Nederland 1796-1798* (Nijmegen 2012).

Palmer, Sarah en Williams, David M., 'British Sailors, 1775-1870', in Royen, Paul C. van, Bruijn, Jaap R. en Lucassen, Jan (red.), *Those Emblems of Hell, European Sailors and the Maritime Labor Market 1570-1870* (Newfoundland 1997), 93-118.

Parker, Geoffrey, *The Cambridge Illustrated History of Warfare. The Triumph of the West* (Cambridge 2012).

Pigeard, Alain, *La conscription au temps de Napoléon 1798-1814* (Clamecy 2003).

Pollentier, F., 'Admiraliteit', in: *Maritieme Geschiedenis der Nederlanden*, 1 (Bussum 1976), 295-306.

Raven, G. J. A., 'Aanhoudend sukkelen om bootsvolk. Een keerpunt in het personeelsbeleid van de marine, 1775-95', in; *Tijdschrift voor Zeegeschiedenis*, 2 (1982) 132-142.

Rietbergen, Peter, 'De Republiek in de achttiende eeuw', in: Fritschy, Wantje en Toebes, J.G. (red.), *Het ontstaan van het moderne Nederland: staats- en natievorming tussen 1780 en 1830* (Nijmegen 1996), 34-62.

Rodger, N.A.M., *The Command of the Ocean*, (Londen 2004).

Roodhuyzen, Thea, *In woelig vaarwater: marineofficieren in de jaren 1779-1802* (Amsterdam 1998).

Sande, van de, Anton, 'Vaderland in wording', in: Fritschy, Wantje en Toebes, J.G. (red.), *Het ontstaan van het moderne Nederland: staats- en natievorming tussen 1780 en 1830* (Nijmegen 1996), 63-94.

Sas, Niek C.F. van, *De metamorfose van Nederland: Van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam 2004).

Spek, Christiaan van der, *Sous les Armes. Het Hollandse leger in de Franse tijd 1806-1814* (Amsterdam 2016).

Teitler, Gerke, *De wording van het professionele officierskorps: een sociologisch-historische analyse* (Rotterdam 1974).

Welten, Joost, *In dienst voor Napoleons Europese droom. De versterking van de plattelandssamenleving in Weert* (Leuven 2007).

Willis, Sam, *The Glorious First of June. Fleet battle in the Reign of Terror*, (Londen 2011).

Winkel, Jan te, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde 4* (Haarlem 1918).

Internetbronnen

Departementen in de Nederlanden

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Departementen_in_de_Nederlanden>, geraadpleegd op 5-4-2018.

Dienstplicht ook voor vrouwen

<<https://www.defensie.nl/actueel/nieuws/2017/02/24/dienstplicht-ook-voor-vrouwen>>
geraadpleegd op 14-05-2018.

Dienstweigeraars <<https://www.nrc.nl/nieuws/1996/08/22/dienstweigeraars-7321369-a1274044>>
geraadpleegd op 11-06-2018.

'Het waren geen deserteurs, maar dienstweigeraars'

<<https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/-het-waren-geen-deserteurs-maar-dienstweigeraars--b0f0368b/>> geraadpleegd op 11-06-2018.

Rapport et projet de décret. Relatifs à la Levée de 32,000 Conscrits sur les classes de 1813, 1814, 1815, 1816, pour le service de la Marine. Rapport du ministre de la Guerre. <

[http://www.napoleonica.org/ce/ce_docview.asp?scope=Imprim
%E9s_de_travail_du_conseil_d_Etat&QueryText=%28inscription+maritime
%29&DocStart=6&sourcequery=vdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E%22%5C%5Cce%5C%5C
%22%2Cvdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E%22%2Fce%2F%22%2Cvdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E
%22%5C%5Cgerando%5C%5C%22%2Cvdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E%22%2Fgerando%2F
%22&ResultCount=1](http://www.napoleonica.org/ce/ce_docview.asp?scope=Imprim%20E9s_de_travail_du_conseil_d_Etat&QueryText=%28inscription+maritime%29&DocStart=6&sourcequery=vdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E%22%5C%5Cce%5C%5C%22%2Cvdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E%22%2Fce%2F%22%2Cvdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E%22%5C%5Cgerando%5C%5C%22%2Cvdkvgwkey%3CSUBSTRING%3E%22%2Fgerando%2F%22&ResultCount=1) > geraadpleegd 29 juni 2018.